

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільське об'єднання товариства «Просвіта»
імені Тараса Шевченка
Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців
України

**«Товариство «Просвіта»:
історія та сучасність»
(до 150-річчя утворення
«Просвіти»)**

Збірник матеріалів круглого столу

УДК 008+37:061.2(477)(09)

ББК 71+74(4Укр)я43

Т 50

Друкується згідно з рішенням вченої ради історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 6 від 11 грудня 2018 року)

Рецензент:

О. Завальнюк, академік АНВО, УАІН, доктор історичних наук, професор.

Редакційна колегія:

В. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент (голова);

О. Комарніцький, доктор історичних наук, доцент, голова Кам'янець-Подільського
міського осередку НСКУ (заступник голови);

В. Полятинчук, голова міського об'єднання товариства «Просвіта» імені Тараса
Шевченка;

І. Боровець, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар).

Т 50 «Товариство «Просвіта»: історія та сучасність» (до 150-річчя утворення
«Просвіти»): Збірник матеріалів круглого столу / [редкол.: В.А. Дубінський
(голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, 2018. 48 с.

У збірник увійшли наукові повідомлення учасників круглого столу «Товариство
«Просвіта»: історія та сучасність» (до 150-річчя утворення «Просвіти»), проведеного
на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені
Івана Огієнка.

Видання здійснене при сприянні та підтримці депутата
Кам'янець-Подільської міської ради **Василя Гаврилюка**.

УДК 008+37:061.2(477)(09)

ББК 71+74(4Укр)я43

© Автори статей, 2018

В'ячеслав Полятинчук
*голова Кам'янець-Подільського об'єднання
Товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка*

ВІДЗНАЧЕННЯ ПОДІЇ 100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

Відновлення із забуття важливих сторінок історії 100 літньої давнини та надання належної шани визначним та знаковим подіям, які відбулись 100 років тому, а саме 1919 року: Присязі на вірність УНР, через просвітницьку кампанію та відзначення цієї та інших пам'ятних дат.

У силу військово-політичної ситуації, що склалася в Україні, у червні-листопаді 1919 р. Кам'янець-Подільський став місцем осідку Директорії та уряду Української Народної Республіки і тимчасовим державним центром Республіки (як тоді писали «тимчасовою столицею УНР»). Кам'янецька доба Директорії була важливим періодом боротьби за Українську державність у часи національно-визвольних змагань.

Однією з визначальних подій Кам'янецької доби – є урочиста обітниця на вірність Українській Народній Республіці, яку дали Директорія, уряд та військо 14 жовтня 1919 р. у м. Кам'янці-Подільському. Акція задумувалась як присяга українських провідників та війська своєму народові і мала на меті підняти дух армії та широких народних мас, а також продемонструвати міжнародному співтовариству, що «ми стаємо твердою ногою на шлях державного життя, ...що заводимо в себе такий самий порядок, як це робиться в найбільших країнах світу», тобто показати, що Україна має всі атрибути державності – вищі органи влади та військо, і ці органи влади діють на легітимній основі.

З огляду на історико-політичне значення цієї важливої символічної дати, з метою вшанування традицій боротьби за незалежність України та визнання історичного значення подій, пов'язаних із визвольною боротьбою початку ХХ століття та утвердженням української державності у формі Української Народної Республіки, на виконання пункту УКАЗУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років» щодо сприяння реалізації ініціатив громадськості, спрямованих на збереження та відновлення національної пам'яті, популяризацію української історії та культури, консолідацію на цій основі суспільства, озвучено звернення на сесії Кам'янець-Подільської міської Ради внести до бюджету на 2019 рік фінансування встановлення меморіального комплексу, пов'язаного з подіями Української революції 1919 року на території міста Кам'янця-Подільського.

Однією із важливих подій, які відбувалися у Кам'янці-Подільському під час Української революції 1917-1921 років, можна назвати дату 14 жовтня 1919 р. У цей період місто було столицею УНР, і саме в цей день відбулася перша спроба об'єднати весь український народ під однією ПРИСЯГОЮ НА ВІРНІСТЬ УНР – відбулась «Урочиста обітниця Директорії, міністрів, урядовців і суддів та присяга військових на вірність Українській Народній Республіці».

На початку 2017 року серед членів Кам'янець-Подільського об'єднання Товариства «ПРОСВІТА» імені Тараса Шевченка зародилась ідея встановлення пам'ятника ПРИСЯЗІ НА ВІРНІСТЬ УНР. У жовтні 2017 року члени міської організації «ПРОСВІТА» В'ячеслав Полятинчук, Анатолій Паладійчук та Дмитро Бабюк, обгрунтувавши цю історичну подію звернулись із листом до Голови Кам'янець-Подільської міської Ради п. Михайла Сіماشкевича.

Завдяки подальшій дослідницькій роботі вдалося визначити, що подія відбулася на території сучасного Майдану Відродження.

Опираючись на історичні факти про Присягу, враховуючи історично-національне значення події та її учасників; той факт, що у місті немає пам'ятника, присвяченого подіям Кам'янецької доби Директорії УНР; а також те, що 2019 році виповнюється 100 років від вказаних подій, було вирішено об'єднати зусилля та ініціювати встановлення пам'ятника ПРИСЯЗІ НА ВІРНІСТЬ УНР.

16 листопада 2017 року Вячеславом Полятинчуком, Анатолієм Паладійчуком та Дмитром Бабюком на зустрічі кам'янчан з письменниками Дмитром Вовнянко і Павлом Правим у конференц-залі готелю «7 Днів» було вперше публічно озвучено ідею встановлення пам'ятника та зачитано лист на ім'я міського голови.

17 листопада відбулася зустріч з міським головою Михайлом Сіماشкевичем. Ідею встановлення у місті пам'ятника Присязі на вірність Українській Народній Республіці було підтримано. У грудні 2018 відбулося перше засідання з вивчення цього питання згідно з листом ПРОСВІТИ щодо доцільності встановлення пам'ятника. 14 березня 2018 відбулось друге засідання щодо визначення місця пам'ятника. Ініціативній групі було запропоновано подати пропозицію місця встановлення пам'ятника і його ескіз до 1 травня.

Проте у результаті збору й оброки матеріалів і внаслідок спілкування з однодумцями ідея встановити пам'ятник переросла у проект, що отримав назву «ПРИСЯГА 1919».

Основними заходами проекту «ПРИСЯГА 1919» були визначені пункти:

1) встановлення пам'ятника – це може бути меморіальний комплекс, який поєднає в собі інформаційні стенди та власне сам пам'ятник події, або ж буде виконаний із використанням сучасних технологій (ведуться обрахунки доступних варіантів, зокрема, обговорюється ідея єдиного в Україні пам'ятника-голограми);

2) створення кімнати-музею в Кам'янці-Подільському, що дасть змогу, по-перше, розширити туристичну привабливість міста, включивши в пізнавальні туристичні маршрути Новий план загалом та Майдан Відродження зокрема, по-друге, забезпечити унікальність Кам'янець-Подільської міської ради як такої, що знаходиться в приміщенні, прив'язаному до історичних подій, по-третє, забезпечити додаткову локацію для прийому делегацій та гостей міста і можливість залучати їх до історії міста, не витрачаючи час на переїзди з локації на локацію;

3) зйомки документального фільму – відбулися перші переговори з потенційним сценаристом вказаного кінофільму;

4) видання книги – наразі триває збір історичних матеріалів та їх опрацювання;

5) випуск Нацбанком України пам'ятної монети і марки Укрпоштою – зроблено перші кроки щодо включення 100-річчя Присяги до переліку пам'ятних дат на 2019 рік;

6) військово-історична реконструкція окремих сцен (епізодів чи моментів) – проводилися обговорення з військово-історичними товариствами;

7) встановлення пам'ятної дати 14 жовтня як Дня присяги на вірність Україні, та відзначення дати на державному рівні.

Фінансування проекту:

- фонд «ПРИСЯГА 1919» для залучення коштів громадян України і української діаспори:

1. збір коштів по лінії ПРОСВІТИ (відповідальний Славко Полятинчук);
2. збір коштів по лінії ПЛАСТУ (відповідальний Віктор Годний);
3. збір коштів по лінії військово-історичних товариств України (відповідальний Дмитро Бабюк);

4. збір коштів по лінії церкви;

5. збір коштів по лінії ЗСУ;

- гранти;

- проект СПІЛЬНОКОШТ ([www: biggggidea.com](http://www.biggggidea.com))

- українські та іноземні фонди.

- міський бюджет.

Рекламно-інформаційна кампанія:

- спеціалізований сайт і ФБ сторінка, відеоканал на YouTube;

- стенд з історичною довідкою і фото на місці майбутнього пам'ятника, роздача буклетів, флаєрів на відкритті туристичного сезону, на день міста;

- інформаційний стенд на місці майбутнього пам'ятника;

- висвітлення кожного кроку і етапу роботи над пам'ятником у місцевій, обласній пресі, у всеукраїнській пресі, пресі діаспори;

- сюжети у новинах міського і обласного ТБ, загальноукраїнських центральних телеканалів.

У вересні 2018 було створено благодійну організацію «Благодійний фонд «ПРИСЯГА 1919» і обрано головою Віктора Годного.

Дорожня карта втілення проекту: перші кроки.

Знаючи і розуміючи, що повне втілення даного проекту потребує і можливе лише за широкої співпраці громади і влади міста, було внесено пропозицію до міського голови об'єднати наші зусилля і створити СПІЛЬНУ РОБОЧУ ГРУПУ з громадських активістів і представників влади міста для реалізації проекту «ПРИСЯГА 1919».

21 вересня відбулася зустріч з міським головою Михайлом Сімашкевичем та представниками міськвиконкому:

16 жовтня відбулось розширене засідання робочої групи за головуванням міського голови, за участю членів міськвиконкому, істориків, архітекторів, скульпторів, членів міської «ПРОСВІТИ», на якому з кількох запропонованих було визначено місце для побудови меморіалу «Присязі на вірність Україні» і обговорено питання необхідності конкурсу на проект меморіалу.

Оголошення «Про організацію та проведення конкурсу на кращий ескізний проект Меморіалу Присязі на вірність Україні»

*Фото з газети «ПОДОЛЯНИН», м. Кам'янець-Подільський 26.10.2018.
Детальніше <http://www.kam-pod.gov.ua/novini/town-news/item/20179-orhanizovuietsia-konkurs-na-krashchyi-eskiznyi-proekt-memorialu-prysyazi-na-virnist-ukraini>*

ВАЖЛИВО ЗНАТИ І ВРАХУВАТИ аргументи «ЗА»:

1) у 2019-му виповнюється 100 років кам'янецькій Добі Директорії УНР і у місті досі немає пам'ятника цій сторінці боротьби за Незалежність;

2) Указ Президента України №17/2016 Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років;

3) відновлення історичної справедливості;

4) вказана подія – це єдина Присяга на вірність Українській Народній Республіці, і відповідно Кам'янець є єдиним містом в Україні у якому відбулась масова Присяга на вірність Українській Народній Республіці – про це мусять знати кам'ячани і вся Україна;

5) пам'ятник буде мати національне історичне значення для сучасних українців і для майбутніх поколінь. (НАРОДНИЙ пам'ятник).

Депутати міської ради на засіданні чергової сесії 4 грудня ухвалили Звернення до Президента України і Кабміну, де попросили «посприяти у виділенні коштів із Державного бюджету в сумі 10 млн.грн. для спорудження Меморіального комплексу, пов'язаного із подіями Української революції 1917-1921 років на території міста Кам'янця-Подільського».

Під час сесії депутатам було презентовано проект «Присяга 1919», який має стати проектом національно-історичного значення, показати приклад співпраці громади міста і влади, а його кінцева мета – спорудження пам'ятника – стане народним меморіалом. Окрім меморіального комплексу, планується ще створення кімнати-музею, зйомки документально-ігрового фільму (його проморолик, виготовлений кам'янецьким режисером Андрієм ЗАЙЦЕМ, було показано на сесії), видання книги, випуск Нацбанком пам'ятної монети і марки «Укрпоштою», військово-історичну реконструкцію 14 жовтня 2019 р. Також у планах – встановлення пам'ятної дати 14 жовтня як Дня присяги на вірність Україні та відзначення дати на державному рівні.

Першим результатом нашої співпраці з Інститутом національної пам'яті стало внесення події до списку пам'ятних дат і ювілеїв 2019 року, який має розглядатись у Верховній Раді. Для залучення коштів усіх охочих підтримати проект створено благодійний фонд «ПРИСЯГА 1919», який очолив Віктор ГОДНИЙ. Також розраховуємо на допомогу Світового конгресу українців. До речі, на конкурс ескізів меморіалу вже подано 9 заявок. При обговоренні питання на сесії депутати звернули увагу і на те, що варто було б привести в порядок місце встановлення пам'ятника, а ним є нинішній майдан Відродження, бо саме там давали урочисту обітницю (учасники проекту точно встановили розташування всіх дійових осіб). Та й, так би мовити, не завадило б і «декорації підправити», тобто звернутися до власників готелю «Україна», який нещодавно горів, із вимогою надати своєму об'єкту цивілізованого вигляду.

Нагадаємо, що 4 грудня під час засідання сесії Кам'янець-Подільської міської ради депутатам презентували проект «Присяга-1919», який передбачає відзначення сторіччя Української Народної республіки.

Віктор Адамський
кандидат історичних наук, доцент
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РУХ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЧНА ШКОЛА

У повідомленні аналізується історіографічний доробок вітчизняних науковців та краєзнавців із дослідження просвітницького руху на Поділлі в добу Української Центральної Ради. Виокремлено три історичні школи в даному питанні, уособлені університетськими центрами Кам'яця-Подільського, Вінниці та Хмельницького. Показано напрямки діяльності просвітницьких організацій Поділля на початковому етапі революції та визначено коло проблемних питань цього порядку. Констатовано про необхідність продовження наукових пошуків, з метою більш глибокого розуміння процесів знакового у вітчизняній історії періоду державотворення, та ролі у них просвітницьких організацій.

Ключові слова: товариства «Просвіта», громадський діяч, історіографія, Поділля, національно-визвольні змагання, просвітницький рух, революція.

Своїми витоками просвітницький рух сягає 1868 р., коли у Львові відбувся Перший Загальний збір товариства [1]. Він був зумовлений об'єктивною потребою національного поступу українства. За досить короткий час культурно-освітні організації зуміли вибудувати власні інститути просвітницької праці і вагомо виступити самостійним чинником суспільного життя. На початку ХХ ст. товариства «Просвіта» виникають у Наддніпрянській Україні, чому сприяли революційні події 1905–1907 рр. Просування національних гуманітарних проектів за умов бездержавного існування української нації відіграло неocenенну роль в громадсько-політичному житті краю, становленні громадянського суспільства та формуванні національної ідентичності.

Найбільшого впливу на державотворчі процеси в гуманітарній сфері товариства «Просвіта» досягли в добу Української революції 1917-1920 рр., початковий період якої уособлювався із структурами і діяльністю Центральної Ради. Історичний відрізок від березня 1917 р. по травень 1918 р. був одним із найскладніших та суперечливих у розвитку національної державності. Він увібрав у себе відчайдушну боротьбу за реалізацію засад автономного устрою України, подальшого унезалежнення її після проголошення Української Народної Республіки, відродження рідної мови, культури, школи, намагання сформувати національне військо та спроб реалізації багатьох інших ідей і проектів державотворчого характеру. Все це відбувалося за умов воєнного

лихоліття, наростаючої анархії, достатньо гострої боротьби за владу репрезентантів різних політичних партій та провідників анархістського руху.

У пропонованому повідомленні ставиться за мету охарактеризувати наукові розробки вітчизняних фахівців, в яких висвітлюються різні аспекти просвітницької проблематики періоду Української Центральної Ради. Її осмисленням тривалий час займаються науковці з університетських центрів Поділля – Кам'янця-Подільського, Вінниці, Хмельницького та чільні представники фахової корпорації з місцевих історико-краєзнавчих осередків. Природньо, що найбільш потужний за своїм змістовим навантаженням доробок з історії питання напрацювали інтелектуали з Кам'янець-Подільської історичної школи. За роки незалежності науковцями розроблено цілу низку проблем, які мають безпосереднє або опосередковане відношення до просвітницької теми.

Одним із перших, хто звернувся до історії «Просвіт», був В. Лозовий. Йому належать змістовні та оригінальні розробки, в яких вперше на нових методологічних засадах проведено аналіз розвитку просвітницького руху на Поділлі в добу Української революції 1917-1920 рр. і, звісно, період Центральної Ради у цьому контексті представлено досить вагомо [2]. У центрі уваги дослідника перебувають важливі питання просвітницької діяльності, а власне вплив репрезентантів товариства на українізаційні процеси в освітній сфері [3], роль товариств «Просвіта» у залученні селянства до державотворчих процесів [4], розвиток просвітними бібліотечною та видавничою справи [5]. Окремим напрямком дослідницьких студій науковця є різнобічна діяльність відомих у краї просвітян [6]. Слід зазначити, що увага до окремих сюжетів з історії просвітницького руху Поділля, зокрема участі громадських активістів в інституалізації постаті Т. Шевченка знакового періоду вітчизняного поступу, є актуальними для науковця до сьогодні [7].

Історіографічна спадщина питання достатньо ґрунтовно проаналізована Л. Баженовим у власних спеціальних студіях [8], а також у повідомленнях, написаних у співавторстві з колегами. Він констатує, що заснування та діяльність просвітницьких організацій, визначення їхнього місця в загальноукраїнському державотворчому процесі спричинила «пекучу суперечку». При цьому наголошується, що оцінка товариства значною мірою залежала від умов, в яких перебував дослідник, а також від постаті і поглядів ученого [9].

Особисто Л. Баженов досить високо оцінює роль просвітницького руху на Поділлі в добу Української революції 1917-1920 рр. Особливе значення в узагальненні емпіричного матеріалу про участь просвітян на початковому етапі реалізації університетського проекту в Кам'янці-Подільському становить його монографічне дослідження «Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія» [10]. Окремі сюжети цієї проблематики автор розвинув і в наступній розвідці, присвяченій губернському місту Поділля як центру історичної регіоналістики на зламному етапі історичного розвитку [11]. Шевченкіана Подільської «Просвіти», що на Хмельниччині має «солідну наукову історіографію», займає в інтелектуальній творчості Л. Баженова також неабияке місце [12].

Достатньо вагомо просвітницька тематика представлена в дослідницьких практиках О. Завальнюка. Це цілком природно, адже впродовж усього періоду незалежності науковець системно та методично розробляє різні комплекси проблем, пов'язані з національним відродженням 1917-1920 рр. Особливе місце у цьому контексті відведено питанням культури, освіти та науки, зокрема заснуванню та становленню національної університетської системи. Позаяк просвітяни відігравали значну роль у вирішенні цих завдань, то їхня особистісна діяльність, як і зусилля цілих подільських осередків є предметом скрупульозного аналізу О. Завальнюка [13]. Просвітницька тема рефреном проходить через усі фундаментальні видання науковця з історії національних університетів [14]. Так само про значення культурно-освітньої праці товариств «Просвіта» йдеться у спільних з іншими колегами студіях, присвячених розгляду революційних рухів у містечках Подільської губернії [15], земської діяльності за нових історичних обставин [16], становленню різних ланок національної школи [17], висвітленню загальних процесів на Поділлі в добу Центральної Ради [18]. Окремим аспектом розглянуто участь інтелігенції у реформуванні загальноосвітньої школи [19].

Загалом просвітницький доробок О. Завальнюка настільки вагомий, що вже став предметом окремої студії, автором якої є учень Олександра Михайловича О. Комарніцький. Він дійшов висновку, що науковець з'ясував низку важливих питань, з-поміж яких найбільш ґрунтовно досліджено питання участі просвітян у заснуванні, відкритті та підтримці Кам'янець-Подільського державного українського університету [20].

Просвітницькою тематикою наскрізь просякнута наукова творчість В. Прокопчука. Досліджуючи розвиток краєзнавчого руху на Поділлі за різних політичних систем, він звертає увагу на зламний момент історії, пов'язаний з падінням самодержавства в Росії і зумовлені цим фактом карколомні зміни в можливостях щодо реалізації українських проєктів. Найбільше досягнення просвітницьких осередків, вважає В. Прокопчук, матеріалізувалося у переведенні в практичну площину ідеї заснування у Кам'янці-Подільському університету класичного зразка [21]. Крім того, науковець став відповідальним редактором унікального бібліографічного покажчика, який не лише увібрав у себе найбільш значимі праці з просвітницької теми, але й подав описи джерельних комплексів, що зберігаються у різних архівосховищах України [22].

Участь громадських організацій і, зокрема, товариств «Просвіта» у процесі становлення початкової і середньої ланки національної школи на Поділлі аналізованого періоду активно досліджує Е. Мельник [23]. Він спробував з'ясувати у кількісних показниках переведення шкіл на державне утримання і, що особливо важливо, організацію навчального процесу рідною мовою.

Українізаційні процеси на Поділлі в роки визвольних змагань початку ХХ ст. посідають чільне місце в дослідницьких студіях Є. Сохацької. Здебільшого вона розглядає дану проблематику через призму різних ініціатив просвітницьких діячів. Завдяки цьому вдалося повернути із забуття прізвища багатьох непересічних особистостей Подільського краю, що відзначилися на ниві національного відродження [24]. Також Євгенія Іванівна дослідила

діяльність Подільських осередків «Просвіти» на ниві культурно-освітньої праці через призму публікацій газети «Нова Рада» [25].

Велику увагу просвітницькій темі приділяє О. Комарницький. Ми уже згадували про його спільну працю з О. Завальнюком, в якій аналізується розвиток революційних процесів у подільських містечках. Власне наукове зацікавлення дослідника полягає у розкритті всього спектру гуманітарних ініціатив на базовому рівні адміністративних одиниць, і товариствам «Просвіта» в цьому контексті надається чимало уваги [26]. Присутність просвітницьких осередків фіксується під час проведення різних маніфестацій і мітингів, зборів коштів в Український Національний фонд, декларацій на підтримку важливих рішень Центральної Ради. За участі просвітян у багатьох містечках губернії відбувалося відродження української пісні, поверталися із забуття імена національних митців, які творили у різних галузях народної творчості [27].

Земські інституції доби Української революції 1917-1920 рр., зокрема періоду Центральної Ради, є предметом фахових студій В. Стецюка. З огляду на професійну зайнятість в органах місцевого самоврядування багатьох просвітницьких активістів, виглядає достатньо об'єктивним, що науковець аналізує взаємовпливи одних структур на інші при вирішенні багатьох питань місцевого життя. Особливо яскраво це проявлялося у налагодженні видавничої справи у регіоні [28]. Як окремий напрямок діяльності «Просвіт» Поділля дослідник окреслює функціонування інституту книгонош [29].

Просвітницькі осередки сільської місцевості Наддніпрянської України впродовж усього періоду їхньої діяльності досліджує Г. Кучеров. Власне ця тема є безпосереднім предметом аналізу в його дисертаційному дослідженні [30]. Добу Центральної Ради науковець розглядає в контексті революційних процесів Української революції 1917-1920 рр. Активізація національного руху призвела до змін у культурно-освітній галузі, зокрема до відродження просвітницьких осередків. У сільській місцевості, стверджує Г. Кучеров, почасти траплялося так, що «Просвіти» були єдиними структурами, що проводили культурницьку роботу серед населення [30, арк. 98]. У спеціальних студіях дослідник зупиняється на аналізі просвітницької праці на окремих напрямках. Зокрема, йдеться про вплив юридичної реєстрації товариств «Просвіта» на можливості і розмах просвітницької праці [31], роль фахових форумів в організації діяльності первинних осередків [32], статистичний вимір культурно-освітніх товариств [33], вплив фінансових чинників на просвітницьку діяльність [34], роботу сільських осередків у питанні забезпечення населення літературою [35], різнопланову діяльність окремих організацій [36].

Інституалізація постаті Т. Шевченка в добу Української революції 1917-1920 рр. проходить рефреном крізь наукову творчість А. Машталіра. У численних публікаціях він розглядає різні форми вшанування Великого Кобзаря на Поділлі після початку революційних подій і, звісно, у цьому контексті аналізує участь просвітян у популяризації життєвого шляху та творчості поета і митця [37]. У цьому ж контексті виконані його студії у співавторстві з іншими дослідниками [38].

Окремі публікації А. Машталіра, виконані у співавторстві з Н. Криком, відображають діяльність товариств «Просвіта» у забезпеченості закладів

системи освіти навчально-методичним матеріалом [39]. У свою чергу, останнім також внесено особистий внесок у дослідження просвітницьких структур. Зокрема, науковець проаналізував джерельний комплекс документів щодо забезпеченості освітніх інституцій навчально-методичною літературою [40].

Участь просвітян в українізаційних процесах народної освіти Поділля і створення національної школи досліджував В. Коваль [41]. Особливу увагу при цьому він зосереджував на діяльності інституту губернського та повітових комісарів, посади яких обіймали відомі у краї просвітяни, зокрема В. Приходько [42]. Окрему студію науковець присвятив непересічній постаті Ю. Щириці, котрий своєю «невтомною, титанічною працею, світлим розумом, педагогічним талантом» зробив значний внесок у розвиток освіти Поділля в буремні роки революційних подій [43].

Унікальне видання про непересічну постать Ю. Сіцинського реалізував відомий Подільський краєзнавець М. Мошак. Дослідник означив основні віхи життя та діяльності богослова і педагога, умістив спогади про нього відомих у краї діячів, подав частину епістолярної спадщини Ю. Сіцинського та оприлюднив невідомі раніше документи. Автор видання констатував, що подільський просвітянин з великим піднесенням та надією сприйняв революційні події 1917 р., сподіваючись на рідній землі здобути «свою правду й волю» [44].

Питання творення та діяльності просвітницьких бібліотек Поділля періоду Української Центральної Ради перебувають у центрі уваги К. Терещук. Визначаючи їхнє місце у розгортанні національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. науковець доходить тієї думки, що громадські організації були активними провідниками ідей української державності, віковічних духовних цінностей українського народу, докладали значних зусиль для його консолідації, пробудження національної свідомості, були найбільш ефективною формою залучення трудящого люду до участі у національно-культурному житті [45].

Аналізуючи зміни у повсякденному житті селянства, В. Філінюк відзначив, що у справі підняття національної свідомості ще не до кінця належним чином оцінене значення товариств «Просвіта», яким Лютнева революція надала друге дихання. На хвилі революційних подій вони стали однією з форм всенародного руху за національне відродження. Центрами просвітницького руху на Поділлі, дослідник називає Балтський, Брацлавський, Гайсинський та Могилівський повіти [46]. Подекуди вони стали єдиними організаційними структурами, що опікувалися видавничими справами, створенням бібліотек, читалень, заснуванням навчальних закладів, влаштуванням лекцій, літературно-вокальних вечорів, театральних спектаклів.

Внесок С. Іваницького у справу розвитку української освіти на Поділлі в період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. досліджує В. Нестеренко. Його праці у цьому напрямку вирізняються достатньою ґрунтовністю залученого джерельного матеріалу і збалансованістю висновків [47].

Таким чином, Кам'янець-Подільська історіографічна традиція в дослідженні просвітницьких осередків Поділля доби Української Центральної Ради має свої вагомні напрацювання, котрі, поза сумнівом, становлять загальнонаціональне інтелектуальне надбання. Завдяки зусиллям місцевих

науковців та краєзнавців вдалося з'ясувати чимало проблемних моментів з історії становлення та розвитку товариств «Просвіта» Подільської губернії, їхнього внеску в реалізацію багатьох гуманітарних проектів. Однак цей факт не є підставою для констатації вичерпності теми для подальших наукових студій. Перед дослідниками залишається чималий пласт актуальних питань з історії просвітницького руху на Поділлі, необхідності систематизації наявного емпіричного матеріалу, створенні комплексної та системної праці, в якій би відображалися всі новітні напрацювання як у застосуванні методологічного інструментарію, так і насиченістю аналізу новими фактами, базованих на нових документальних джерельних комплексах.

Примітки:

1. Мельник І. Виникнення товариства «Просвіта» як української народовської просвітницької організації. Нарис історії «Просвіти». Львів-Краків-Париж : Видавнича спілка «Просвіта», 1993. С. 16.

2. Лозовий В., Нестеренко В. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.). Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / упоряд. : М. Мошак, В. Лозовий. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», 1996. С. 28–40; Лозовий В. С. Становлення та діяльність Подільської «Просвіти». Подільська «Просвіта» : історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / [редкол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 3–6; Лозовий В. С. Подільська «Просвіта»: минуле і сучасне. Просвітницький рух на Поділлі: бібліографічний покажчик / упоряд.: В. С. Прокопчук, О. Б. Комарницький, Т. М. Опря; В. С. Прокопчук (відп. ред.). Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 4-7.

3. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). К., 1999. 29 с.

4. Лозовий В. Поширення просвітницьких осередків на селі в період Центральної Ради (1917 р.). «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України: мат. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю з часу створення «Просвіти» на Поділлі (7 грудня 2005 р., м. Хмельницький) / Інститут історії України НАН України; Кам'янець-Подільський державний університет; Хмельницьке обласне об'єднання товариства «Просвіта» та ін. Хмельницький: «Просвіта», 2005. С. 62–69; Лозовий В. С. Поширення просвітницьких осередків в українському селі в період Центральної Ради (1917 р.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7: мат. третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку ХХІ ст.». С. 3-11; Лозовий В. С. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): монограф. Кам'янець-Подільський: ПП. Мошак М. І., 2008. 480 с.

5. Лозовий В. С. Становлення та діяльність бібліотек сільських «Просвіт» у добу Центральної Ради (1917 р.). Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. Вип. 1. С. 129-133; Лозовий В. С. Діяльність просвітянських бібліотек на селі в період Української революції (1917 р.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. Т. 15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. С. 364-369.

6. Лозовий В. С. Кость Солуха – незмінний голова Подільської «Просвіти». Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: наук. зб. за мат. всеукр. наук.-краєзн. конф. (9-10 листопада 1995 р., м. Хмельницький): До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / [ред. кол.: В. П. Мацько (гол.), П. Я. Слободянюк (наук. ред.), Є. І. Сохацька та ін.]. Хмельницький, 1995. С. 14-15; Лозовий В. Кость Солуха – незмінний голова Подільської

- «Просвіти». Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», 1996. С. 63-69.
7. Машталір А. І., Лозовий В. С. Політична інструменталізація постаті та творчості Тараса Шевченка як чинник національного відродження у Наддніпрянській Україні (1917-1920 рр.): моногр. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2016. 296 с.
8. Баженов Л. В. Події та діячі Української національно-демократичної революції 1917-1920 років на Поділлі-Хмельниччині в сучасних дослідженнях учених і краєзнавців. Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. кол.: О. Завальнюк (спів гол.), В. Войтенко, Л. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 1. С. 56-62; Баженов Л. В. Реформування краєзнавчого руху в Україні та розвиток історико-краєзнавчих досліджень на Поділлі у 2007-2010 рр. Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / О. М. Завальнюк (гол.), В. І. Войтенко (спів гол.), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 32-38; Баженов Л. В. Подільська «Просвіта» 1906–1923 рр. у працях учених і краєзнавців ХХ – початку ХХІ ст. Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 119-123; Баженов Л. В. Етапи розвитку краєзнавства на Поділлі-Хмельниччині (До 50-річчя створення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства). Матеріали XIV Подільської історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького історико-краєзнавчого товариства] / С. А. Копилов (співгол.), О. П. Реєнт (співгол.), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. С. 446–460; Баженов Л. Подільська «Просвіта» у дослідженнях і публікаціях учених та краєзнавців ХХ – початку ХХІ ст. Духовні витоки Поділля: «Просвіта» в історії краю: мат. VI всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 16 травня 2016 р.) / ред. кол.: І. М. Шоробура (голова) та ін. Хмельницький: ХГПА, 2016. С. 18-24.
9. Баженов Л. В., Кучеров Г. Г. Подільська «Просвіта» у дослідженнях вітчизняних істориків. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 6: мат. другого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVIII – на початку ХХІ ст.». С. 306-318.
10. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія. Хмельницький: «Доля», 1995. 256 с.
11. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХ століть). Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 416 с.
12. Баженов Л., Баженова С. Шевченкіана у діяльності Подільської «Просвіти» (поч. ХХ – поч. ХХІ ст.). «Просвіта»: минуле і сучасне: мат. регіон. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 4 грудня 2013 р.) / ред. кол.: В. А. Дубінський (гол.), О. Б. Комарницький (відп. ред.), В. В. Полятинчук та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 7-16.
13. Завальнюк О. М. «Просвіта» і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: наук. зб. за мат. всеукр. наук.-краєзн. конф. (9-10 листопада 1995 р., м. Хмельницький): До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / [ред. кол.: В. П. Мацько (гол.), П. Я. Слободянюк (наук. ред.), Є. І. Сохацька та ін.]. Хмельницький, 1995. С. 15-19; Завальнюк О. М. «Просвіта» і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.). Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 60-68.

14. Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.): навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 496 с; Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с; Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): моногр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
15. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 320 с.
16. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 220 с.
17. Завальнюк О. М., Телячий Ю. В. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. 212 с.
18. Завальнюк О. М., Олійник С. В. Поділля та Південно-Східна Волинь за Центральної Ради: навч. посіб. для студ. іст. фак. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2017. 130 с.
19. Завальнюк О. М. Подільська інтелігенція у реформуванні загальноосвітньої школи в добу Української революції (1917-1920 рр.). Історичний нарис. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2017. 62 с.
20. Комарніцький О. Б. Діяльність Подільської «Просвіти» у творчому доробку історика О. М. Завальнюка. Духовні витoki Поділля: «Просвіта» в історії краю: мат. VI всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 16 травня 2016 р.) / ред. кол.: І. М. Шоробура (голова) та ін. Хмельницький: ХГПА, 2016. С. 283.
21. Прокопчук В. С. З історії просвітницького руху на Хмельниччині. Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: наук. зб. за мат. всеукр. наук.-краєзн. конф. (9-10 листопада 1995 р., м. Хмельницький): До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / ред. кол.: В. П. Мацько (гол.), П. Я. Слободянюк (наук. ред.), Є. І. Сохацька та ін. Хмельницький, 1995. С. 19-20; Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. К.: Рідний край, 1995. 204 с.; Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 312 с.
22. Просвітницький рух на Поділлі (1906-2011): бібліографічний покажчик / упоряд. В. С. Прокопчук, О. Б. Комарніцький, Т. М. Опря; В. С. Прокопчук (відп. ред.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 76 с.
23. Мельник Е. М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917-1920 рр. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / відп. ред. О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 4. С. 48-67; Мельник Е. М. Становлення національної початкової і середньої школи в Україні в добу Української Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2014. Т. 21: Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. С. 93-101.
24. Сохацька Є. І. Олімпіада Пащенко – визначна діячка Кам'яниччини періоду УНР (1917-1920 рр.). Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: наук. зб. за мат. всеукр. наук.-краєзн. конф. (9-10 листопада 1995 р., м. Хмельницький): До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / ред. кол.: В. П. Мацько (гол.), П. Я. Слободянюк (наук. ред.), Є. І. Сохацька та ін. Хмельницький, 1995. С. 26–27; Сохацька Є. І. Олімпіада Пащенко – діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам'яниччині (1917-1920 рр.). Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», 1996. С. 85-95.
25. Сохацька Є. І. Кам'янець-Подільська «Просвіта» на сторінках «Нової Ради» (1917-1919 рр.): період відновлення. Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський

національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 141-148; Сохацька Є. І. За національне відродження: Подільська «Просвіта» на сторінках київських газет («Рада» (1906-1914 рр.) і «Нова Рада» (1917-1919 рр.)). «Просвіта»: минуле і сучасне: мат. регіон. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 4 грудня 2013 р.) / ред. кол.: В. А. Дубінський (гол.), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), В. В. Полятинчук та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 24-30.

26. Комарніцький Б. О. Стан освіти в містечках Подільської губернії в період Української революції (1917-1920 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. Т. 2. С. 40-49; Комарніцький О. Б. Часописи Української революції 1917-1920 рр. як важливе джерело вивчення освітніх процесів у містечках Подільської губернії. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 8: мат. четвертого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». С. 56-61.

27. Комарніцький О. Б. «Просвіти» містечок Подільської губернії в період Української революції 1917-1920 рр. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів і аспірантів, присвяченої 85-річчю Української національно-демократичної революції, 15-16 квітня 2002 року: В 2-х т. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2002. Т. 1. С. 100-102; Комарніцький О. Б. «Просвіти» містечок Правобережної України у добу Української революції 1917-1920 рр. Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 69-77.

28. Стецюк В. Б. Культурно-просвітницька діяльність земств Поділля у 1917-1920 рр. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 6: мат. другого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». С. 26-39; Стецюк В. Б. Видавнича діяльність земств Поділля (1907-1920 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7: мат. третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». С. 357-366; Стецюк В. Б. Співпраця «Просвіт» Правобережної України із органами земського самоврядування (1917-1920 рр.). Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 109-113.

29. Стецюк В. Б. Джерела про культурно-просвітницьку діяльність земств Поділля (1917-1920 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 9: мат. п'ятого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». С. 168-176.

30. Кучеров Г. Г. Становлення і діяльність сільських товариств «Просвіта» Правобережної України (1905-1923 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кам'янець-Подільський держ. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2007. 261 с.

31. Кучеров Г. Г., Коцюк В. Д. Статути сільських «Просвіт» Правобережної України як важливий чинник їхньої діяльності (1917-1923 рр.). Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ ст. (до 80-х роковин пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні): зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький: ХІ МАУП, 2014. Вип. VII. С. 109-119.

32. Кучеров Г. Г. З'їзди «Просвіт» – вагомий чинник організації культурно-освітньої роботи на території Правобережної України в умовах сільської місцевості (1917-1922 рр.). Проблеми історії України XIX-XX ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. X. С. 228-238.

33. Кучеров Г. Г. Діяльність сільських «Просвіт» Подільської губернії у статистичному вимірі (1917-1919 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2015. Т. 22: Присвячено 100-річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. С. 90-102.

34. Кучеров Г., Жезицький В. Фінансова діяльність сільських «Просвіт» Подільської губернії (1917-1919 рр.). «Просвіта»: минуле і сучасне: мат. регіон. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 4 грудня 2013 р.) / ред. кол.: В. А. Дубінський (гол.), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), В. В. Полятинчук та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 74-84.

35. Кучеров Г. Г. Робота сільських «Просвіт» Подільської губернії щодо забезпечення населення літературою (1917-1923 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 5: мат. круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку ХХІ ст.». С. 33-43.

36. Кучеров Г. Г. Діяльність «Просвіти» у с. Могильній Гайсинського повіту (1917-1918 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. Т. 19: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. С. 263-270.

37. Машталір А. І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917-1920 рр. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. С. 25-31; Машталір А. І. Тарас Шевченко як символ національно-визвольної боротьби українців у 1917 році. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / ред. кол.: В. С. Степанков (відп. ред.). Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. Вип. 2. С. 87-90; Машталір А. І. Вплив постаті Т. Г. Шевченка на піднесення національної свідомості українців у 1917-1920 рр. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18: мат. круглого столу «Освіта, культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. 22 жовтня 2011 року». С. 324-334; Машталір А. І. Шевченківська тема у діяльності Подільської та Волинської «Просвіт» (1917-1920 рр.). Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 96-100; Машталір А. Постать Т. Шевченка в діяльності «Просвіти» Наддніпрянської України (1917-1918 рр.). «Просвіта»: минуле і сучасне: мат. регіон. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 4 грудня 2013 р.) / ред. кол.: В. А. Дубінський (гол.), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), В. В. Полятинчук та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 67-74.

38. Машталір А. І. Сопіга М. О. Ім'я та творчість Т. Г. Шевченка в контексті Української національно-демократичної революції у Наддніпрянській Україні (1917-1920 рр.): історіографія проблеми. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2017. Т. 24: Присвячено 100-річчю подій Української революції 1917-1921 років. С. 303-325; Машталір А. І., Крик Н. В. Політична інструменталізація постаті Тараса Шевченка як чинник національного відродження у Наддніпрянській Україні у 1917-1920 рр. (за матеріалами архівних установ). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2016. Т. 23: Присвячено 150-річчю від дня народження М. С. Грушевського. С. 332-340; Галатир В., Машталір А. Вплив постаті Т. Шевченка на діяльність товариства «Просвіта» в контексті формування національної ідентичності українського народу (1917 р.). Духовні витоки Поділля: «Просвіта» в історії краю: мат. VI всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 16 травня 2016 р.) / ред. кол.: І. М. Шоробура (голова) та ін. Хмельницький: ХГПА, 2016. С. 174-180.

39. Крик Н. В., Машталір А. І. Навчально-методичне забезпечення загальноосвітніх шкіл Наддніпрянської України (1917-1921 рр.) в історичній літературі. Освіта, наука і

культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2015. Т. 22: Присвячено 100-річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. С. 308-329.

40. Крик Н. В. Джерела про забезпечення шкіл України навчально-методичною літературою у 1917-1920 рр. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2014. Т. 21: Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. С. 276-285.

41. Коваль В. В. Участь Подільського учительства у державотворчих, політичних і освітніх процесах (1917-1920 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 8: мат. четвертого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». С. 23-34.

42. Коваль В. В. Створення інституту комісарів народної освіти та його діяльність на Поділлі (1917-1919 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7: мат. третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». С. 12-27.

43. Коваль В. В. Ю. О. Щириця – освітній діяч Поділля. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11: мат. сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». С. 405-423.

44. Мошак М. І. Великий Подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцинського. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 408 с.

45. Терещук К. Л. Подільські бібліотеки у національному відродженні України (1917-1918 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 14. С. 65-72; Терещук К. Л. Подільські «Просвіти»: проблеми видавничої діяльності і творення українських масових бібліотек (1917-1920 рр.). Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., м. Кам'янець-Подільський, 2-3 червня 2011 року / ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 113-118.

46. Філінюк В. А. Повсякденне життя селянства Правобережної України в період Центральної Ради: дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 151.

47. Нестеренко В. А. С. М. Іваницький – один із фундаторів української освіти на Поділлі в період Української національно-демократичної революції (1917-1921 рр.). Сторінки історії Української революції та більшовицьких репресій на Поділлі (1917-1930-ті рр.): зб. наук. пр. / О. О. Заремба (гол.), Л. В. Баженов, В. А. Дубінський та ін. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2018. С. 198-206.

Валерій Нестеренко
*кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника*

ПОДІЛЬСЬКА «ПРОСВІТА» НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У публікації розповідається про передумови та причини заборони російською владою діяльності на території Подільської губернії українського культурницького «Просвіта», аналізується антиукраїнська політика царизму.

Ключові слова: *Просвіта, Поділля, губернія, репресії, царизм, губернія, бібліотека, жандармерія, товариство.*

Діяльність Подільської «Просвіти», починаючи з кінця 1980-х рр., привертає велику увагу з боку вітчизняних істориків та краєзнавців. За останні роки відбулось кілька тематичних історико-краєзнавчих та наукових конференцій. Опубліковано чимало статей та монографій. Докладний історіографічний огляд з цієї тематики вміщено у розвідці Т.М. Опрі, В.М. Пархоменко, Л.П. Савченко [1, с. 299-316]. У численних статтях, повідомленнях, історичних довідках Л.В. Баженова, О.М. Завальнюка, О.Б.Комарницького, Г.Г. Кучерова, В.С. Лозового, В.М. Мацька, В.А. Нестеренка Є.І. Сохацької, А.А. Трембіцького та інших дослідників проаналізовано основні етапи діяльності товариства, висвітлено діяльність «Просвіти» у справі українського національно-культурного відродження, прослідковано життєвий і творчий шлях її провідників та активних діячів: К.Г. Солухи, В.К. Приходька, О.М. Пащенко, Ю.Й Сіцінського та інших.

Проте, далеко не всі аспекти досліджуваної тематики добре розкрито у вітчизняній історичній та краєзнавчій літературі. Зокрема, не з'ясованим залишається питання про заборону діяльності Подільської «Просвіти» російською владою у 1914 р., хоча ця тема частково була розглянута у статтях В.С. Лозового та А.М. Трембіцького [2; 3]. У цій статті автор ставить перед собою завдання: розкрити причини та передумови заборони царизм Подільської «Просвіти» у 1914 р. та висвітлити її наслідки для подальшого українського культурницького процесу. В процесі написання праці використовувались як вже відомі друковані джерела, так і неопубліковані архівні документи.

Товариство «Просвіта» виникло у Подільській губернії в період революційних подій 1905-1907 рр. та відносної лібералізації суспільно-культурного життя в Російській імперії, яка розпочалась після появи «Маніфесту» від 17 жовтня 1905 р. – урядового документу, підписаного імператором Миколою II. Воно об'єднало навколо себе передовсім нечисленну місцеву українську церковну та світську інтелігенцію на чолі з лікарем Костем Григоровичем Солухою. Упродовж двох років «Просвітою» було створено мережу організацій в різних населених пунктах Поділля. Влітку 1907 р. в період столипінської «реакції» діяльність товариства була заборонена. Однак, у лютому 1908 р. воно поновило свою діяльність. Певною мірою цьому сприяла особиста позиція подільського губернатора О.Ейлера, котрий відзначався відносно ліберальними, як для російських урядовців, поглядами. Про це, зокрема, писав один із провідників «Просвіти» В. Приходько.

Подільська «Просвіта» не обмежувала свою діяльність тільки губерніальним центром, а велику роботу проводила й на селі, засновуючи там бібліотеки-читальні. Це викликало незадоволення з боку місцевих російських чиновників, які часто не дозволяли відкривати українські хати-читальні у селах губернії [2, с. 13].

Незважаючи на адміністративні перепони, з кожним роком товариство все більше поширювало свій вплив на сільських вчителів. У липні 1912 р. К. Солуха прагнув організувати спілку вчителів, щоб влаштувати українські сільські

пересувні бібліотеки, основний фонд яких мали складати книги, подаровані правлінням «Просвіти».

Проте, після виїзду О. Ейлера за межі Поділля і призначенням нового губернатора А. Ігнат'єва суттєво змінилось ставлення місцевої влади до діяльності товариства. Новий провідник губернії ретельно виконував документ, що надійшов у 1912 від Київського генерал-губернатора В.Сухомлинова, у якому, зокрема, говорилось: «Назване товариство не може бути віднесено до числа організацій, розвиток і підтримка яких уявлялись відповідними і бажаними. Прошу... в міру можливостей утруднювати товариству «Просвіта» влаштовувати такі веселощі» [2, с. 14].

В офіційних документах начальника Подільського губернського жандармського управління Переверзева неодноразово відзначалося те, що хоч «Просвіта» є легалізованою організацією, але місцеві органи влади не повинні були давати дозволи товариству для організації читань та українознавчих заходів. Слід визнати, що деякі члени «Просвіти» справді займались не тільки культурно-освітньою, а й політичною діяльністю. Так, є інформація про те, що у Кам'янці-Подільському був невеликий осередок Товариства Українських поступовців (ТУП), до якого увійшли Н.Григоріїв, В.Сочинський, В.Приходько [2, с. 14]. Хоч ця політична організація не була особливо радикальною, займалась передовсім українськими культурно-освітніми питаннями, але діяла нелегально і викликала підозру з боку влади.

Характерним документом, який відображає ставлення російської влади до українського національного руху є жандармська записка «Об украинском мазепинском движении в Подольской губернии» (грудень 1913 р.). У ній констатовалось, що український рух на Поділлі розвинутий слабше, ніж у Київській та Полтавській губерніях. У записці відзначалось, що одним із носіїв цієї прихованої національної ідеї та сепаратизму служить товариство «Просвіта». Ось в таких важких умовах доводилось працювати Подільській «Просвіті» у цей час.

У 1914 р. українська громадськість Російської імперії планувала урочисто відзначити 100-у річницю від дня народження видатного українського поета та громадського діяча Т.Г. Шевченка. Подільська «Просвіта» також вирішила залучитись до цих урочистостей.

11 січня до Кам'янець-Подільської міської думи надійшло прохання від мешканців міста, підготовлене міськими просвітянами [4, арк. 2]. Цей документ підписало понад 200 осіб. І далеко не всі з них були прихильниками української ідеї.

У ньому, зокрема, говорилось про те, що 25 лютого [за старим стилем – В.Н.] виповнюється 100-а річниця від дня народження геніального українського Кобзаря Т.Г. Шевченка, поезія якого отримала пошану не тільки серед українців, а й інших народів Російської імперії. У Києві, Полтаві, Харкові, Катеринославі вже розпочали діяти ювілейні комітети, до яких увійшли представники української інтелігенції. Далі у проханні говорилось: «Наше місто – Кам'янець – по справедливості є інтелектуальним та культурним центром Поділля, на мові населення якого писав Т.Г. Шевченко, не може бути винятком і ми маємо надію,

що міська дума, поважаючи творчість Т.Г. Шевченка, котрий відвідав одного разу наше місто, належним чином відгукнеться на цей ювілей» [4, арк. 3].

15 січня 1914 р. міська дума у кількості 26 гласних розглянула це прохання і спочатку дала добро на створення організаційної комісії на чолі з керівником Подільської «Просвіти» К.Солухою, якого обрали голосуванням.

Комісія активно розпочала свою роботу і вже першого лютого до міської думи надійшов детальний план майбутнього відзначення шевченківського ювілею. Зокрема, планувалось вул. Лагерну (нині Гагаріна) перейменувати у вул. Шевченка. А 25 лютого [за старим стилем – В.Н.] в день народження поета передбачалось відслужити Службу Божу в Кафедральному Казанському соборі, потім провести урочисте засідання міської думи, а увечері в Пушкінському народному домі (зараз – міський будинок культури) – влаштувати безкоштовний літературно-музичний вечір, присвячений пам'яті поета, а на завершення – провести театральну виставу «Апофеоз Шевченка» [4, арк. 7].

Проте, цим широким планам не довелось збутися. Налякана справжнім вибухом української національної свідомості царська влада заборонила проведення ювілею. 11 лютого 1914 р. до всіх керівників земств, дум, управ, поліції Подільської губернії надійшов секретний циркуляр губернатора, у якому говорилось про те, що Київський генерал-губернатор за «порадою» центральної влади вирішив припинити вшанування пам'яті «малорусского» поета Шевченка [4, арк. 8]. Місцевій владі наказувалось не допускати публічного відзначення ювілею як з боку організацій, так і приватних осіб. Наслідком цього документу стало те, що міська дума припинила діяльність шевченківського комітету.

Над українським рухом Поділля нависла справжня загроза. Жандармський начальник Переверзєв стверджував, що діяльність Подільської «Просвіти» підтримується австро-угорською владою з Галичини і наказав своїм помічникам вжити відповідних заходів. У квітні 1914 р. він заявив, що «український сепаратизм» в першу чергу поширювався на Поділлі українофілами-інтелігентами з «Просвіти» [2, с. 23]. Керівник жандармерії часто доповідав своєму центральному начальству про необхідність ліквідації товариства не пізніше першої половини травня.

Зберігся детальний секретний рапорт керівника губерніального жандармського правління до подільського губернатора від 21 травня 1914 р. Він заслуговує на те, щоб його розглянути детальніше, адже його зміст добре відображає ставлення царизму до українського питання, а з іншого боку – містить доволі цінну фактичну інформацію. Отже, у цьому документі мова спочатку йде про те, що діяльність «Просвіти» «має явно виражену антиурядову спрямованість, що виражалась у намаганні його керівників поширити в Подільській губернії шляхом публікацій, агітації та поширення в професійних, кооперативних та культурно-освітніх організацій ідеї українського сепаратизму, збудження ворожнечі «малоросійського» населення до великоросів (москалів) і має на меті кінцеву ціль – відокремлення від Росії Південно-Західного краю та виникнення незалежної (самостійної) України на засадах соціал-демократичної республіки з Народною Радою на чолі» [5, арк. 3].

За даними царської агентури ідейними провідниками Подільської «Просвіти», яка у той час налічувала понад 150 осіб, були лікар К.Солуха,

службовець губерніяльної земської управи Т.Павловський, гірничий інженер П.Гловацький та його дружина, лісний технік С.Рудченко, вчитель двокласного училища Н.Григоріїв та його дружина і кандидат права, працівник земської управи В.Приходько [5, арк. 1]. Товариство утримувало п'ять бібліотек. Одна з них у Кам'янці-Подільському, інші в селах Дунаєвецького та Брацлавського повітів. У попередні роки до товариства часто звертались також жителі інших сіл з проханням відкрити бібліотеки-читальні, але Рада «Просвіти» навіть не питала дозволу в адміністрації, знаючи наперед про ті великі перешкоди, що будуть їй чинитися [2, с. 23].

У Кам'янці-Подільському «Просвіта» проводила зібрання в бібліотеці-читальні на Олександрівській (зараз Соборній) вулиці. У бібліотеці налічувалось 1460 найменувань книг. Її охоче відвідували учні всіх середніх навчальних закладів міста, а також учні міського двокласного початкового училища. За даними царських агентів, були в читальні і заборонені владою книги, зокрема М.Драгоманова «Шевченко, українофільство та соціалізм», М.Грушевського «Визволення Росії та українське питання», «Національне питання і автономія», праці М.Костомарова, К.Каутського, Ф.Енгельса та інші. Більшість цих видань користувались попитом відвідувачів бібліотеки. Крім того, у читальні чимало було науково-популярних, агітаційних видань українською мовою «Народні вчителі і українські школи», «Якої нам треба школи», які безкоштовно роздавались селянам [5, арк. 4]. У фондах бібліотеки була також велика кількість українських часописів, які видавались за кордоном, наприклад «Літературно-Науковий вісник» за 1904-1907 рр., 1910-1912 рр.

За вказівкою керівництва жандармерії Подільської губернії у ніч з 16-го на 17-е травня 1914 р. у провідників та активних членів губерніяльної «Просвіти» було улаштовано обшуки. У К. Солухи були вилучені друковані видання на українській мові (в т.ч. і «Кобзар» Т.Шевченка) і велика кількість листів від С.Ерастова – одного із керівників українського національного руху на Кубані, організатора Кубанської «Просвіти», А.Кашенка – відомого українського письменника, автора багатьох художніх праць із історії Козачини та від галицьких просвітян. Особливу увагу жандарми звернули на знайдені у Костя Григоровича листи В.Чехівського та С.Ерастова, в яких автори висунули ідею відкриття у місті над Смотричем всеукраїнського банку. Пізніше Н.Григоріїв згадував, що коли знайшли в К.Солухи проект Статуту українського банку, то жандарми роздули цілу історію, ніби організовувався банк для підтримки сепаратистського руху, хоча насправді йшлося про банк легальний [2, с. 33].

У С.Рудченка жандарми знайшли «Нарис історії українського народу», «Історію України» М.Грушевського та книги про українську автономію. У Н.Григорієва було вилучено 103 книг, переважно українських авторів, кілька його власних рукописних наукових праць, сім фотографій із зображенням Т.Шевченка, у В.Приходька – українські часописи, які були надруковані в Австро-Угорщині [5, арк. 6]. Заборонену літературу було виявлено і в інших активістів «Просвіти».

Як вказано в рапорті «в бібліотеці-читальні особливо вшановано ім'я малоросійського письменника, натхненника українського сепаратизму

Т.Шевченка... є його бюст, портрет, вінок, який подарували поляки, а також велика кількість листівок» [5, арк. 66]. На всі ці речі було поставлено печатки, а сама будівля бібліотеки перейшла під пильну охорону поліції. Внаслідок обшуків нікого із провідників «Просвіти» не заарештували, але низку книг, предметів у них було вилучено.

Після цієї жандармської акції діяльність товариства на Поділлі фактично припинилась. На 22 травня його правління мало намір скликати його загальні збори для обговорення питання про подальше існування «Просвіти», але воно так і не відбулось. Збори згодом перенесли на 14 червня [3]. Проте кам'янецький поліцмейстер заборонив їхнє проведення. Врешті-решт 25 вересня 1914 р. Рада «Просвіти», зважаючи на всі складні обставини воєнного часу, ухвалила припинити свою діяльність, а бібліотеку-читальню закрити до слушного часу.

Слідство над провідниками Подільської «Просвіти» тривало понад рік. Під час допитів усі вони стверджували, що товариство діяло легально, переслідувало лише культурно-освітні цілі, політикою не займалось. Підозру жандармів особливо викликало листування К. Солухи з львівською «Просвітою», яка запросила кам'ячан взяти участь 12 лютого 1909 р. у першому Всеукраїнському просвітньо-економічному конгресі та з «Крайовим Союзом», який запрошував подільських просвітян у 1910 р. до Львова на Перший всеукраїнський кооперативний конгрес. У ньому брав участь В. Приходько. Проте, під час допитів К. Солуха заявив, що не підтримував ніяких стосунків з галицькими «Просвітами», на звинувачення у сепаратизмі відповів, що ніхто з членів товариства не підтримував «українського сепаратизму», що було наклепом з боку місцевих російських націоналістів [5, арк. 37].

Важливим пунктом звинувачення К. Солухи було те, що у 1907-1908 рр. він та єпископ Нікон обговорювали питання запровадження української мови в духовних школах краю. Цією діяльністю зацікавився прокурор одеської судової палати, якому була надіслана копія листа єпископа Никона до К. Солухи [3, с. 155]. Ці листи єпископа Никона були направлені до обер-прокурора синоду, який звинуватив його у підтримці «Просвіти».

В.Приходько визнав, що перебував у товаристві «Просвіта» до серпня 1911 р, після чого був на воєнній службі і свого членства у товаристві не поновлював. Інші просвітяни також заперечували свою прихильність до сепаратизму, як і свою участь в антиурядовій політичній діяльності.

Нарешті 29 липня 1915 року Переверзєв направляє постанову до губернатора Подільської губернії А. Ігнат'єву. У ній, зокрема, говориться: «Оглядом матеріалів... встановлено, що Подільська «Просвіта», будучи при своєму виникненні культурно-просвітницьким товариством, у подальшому ухилилось від легальних цілей, стало на шлях явно антиурядової агітації і політичної незалежності України, причому у бажанні досягти цієї мети діячі «Просвіти» не обмежились лише технічною підготовкою, а поширювали ворожу до російського уряду літературу у дусі «українського сепаратизму» [5, арк. 40]. Далі мова йшла про те, що окремі члени товариства поширювали агітаційну літературу, що надавала Львівська «Просвіта» (зокрема, твори М. Грушевського), а також планували створити всеукраїнський банк, який би мав велике національне значення для українського народу.

Виходячи із цих звинувачень, Переверзєв пропонував: по-перше, заборонити діяльність товариства «Просвіта» у Кам'янці-Подільському, по-друге, стосовно її провідників, «вважати за можливе, враховуючи наявність помітного серед «місцевого малоросійського населення губернії патріотичного підйому», обмежитися встановленням негласного нагляду з боку поліції над К. Солухою, В. Чехівського, С. Ерастовим терміном на два роки, над іншими активістами – на один рік [5, арк. 42]. Слова про «патріотичний підйом» свідчать про те, що переважна більшість українського селянства Подільської губернії підтримувала російську армію під час першої світової війни і не дотримувалась «австрофільських» настроїв.

У наступні місяці «Просвіта» на теренах Подільської губернії ніяким чином не виявила своєї діяльності. Про це мова йшла у черговому секретному повідомленні начальника Подільського жандармського управління до окружного суду губернії від 12 березня 1916 р. У ньому говорилось: «Згідно отриманих агентурних свідчень у межах Подільської губернії не спостерігається діяльності яких-небудь організацій українського революційного характеру, а також не помітно виявів активної діяльності з боку окремих відомих осіб, в минулому прихильників мазепинського руху» [5, арк. 42].

Далі у документі наголошувалось на тому, що після ліквідації жандармським управлінням діяльності «Просвіти» 17 травня 1914 р. її колишні члени, згідно даних царської агентури, зовсім припинили будь-яку активну діяльність через воєнний час. На думку керівника жандармерії, це відбулось з двох причин: через побоювання репресій з боку місцевої російської влади, а також через невпевненість у перемозі Австро-Угорщини над Російською імперією. Це твердження свідчить про те, що царські чиновники та службовці і надалі вважали український національний рух лише австрійською вигадкою, що мала на меті підірвати Російську імперію.

Агентурні свідчення царської охоранки не довели причетності колишніх провідників Подільської «Просвіти» до «мазепинства». Не помічено було і ніяких контактів між ними та членами «Спілки визволення України» (СВУ) – політичною організацією, що створили у серпні 1914 р. на території Австро-Угорщини емігранти з Російської імперії (Д.Донцов, В.Дорошенко, М.Меленевський та інші) [5, арк. 42]. Учасники СВУ вважали себе репрезентантами інтересів українців, що перебували під російським пануванням. Своєю метою СВУ проголосив боротьбу за самостійність України, використовуючи для цього війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії.

Незважаючи на це, секретний нагляд над просвітянами Подільської губернії знятий не був і продовжувався аж до падіння царизму.

У 1917 р. після повалення самодержавства Подільська «Просвіта» відновлює свою діяльність і стає в авангарді українського національного руху, але це вже тема для іншого дослідження.

Примітки:

1. Опря Т.М., Пархоменко В.М. Каталог виставки: Подільській Просвіті – 105 років // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. : Бібліотекознавство. Книгознавство. 2013. Вип. 3. С. 299-316.

2. Лозовий В. Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906-1914 рр. / Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). Кам'янець-Подільський, 1996. С.6-27.

3. Трембіцький А.М. До біографії Костя Солухи – засновника і голови Подільської «Просвіти» // «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присв. 100-річчю з часу створення «Просвіти» на Поділлі, 7 грудня 2005 року). Хмельницький: Просвіта, 2005. С. 149-156
4. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). Ф. 249. Оп. 1. Спр. 1098.
5. ДАХМО. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 8887.

*Анна Семенова,
аспірантка, Хмельницька гуманітарно-
педагогічна академія*

УЧАСТЬ О. ПАЩЕНКО В УКРАЇНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ПОДІЛЛІ НАВЕСНІ 1917 РОКУ

У повідомленні аналізується діяльність провідних діячів Подільської «Просвіти» на ниві ініціювання українізаційних процесів у системі освіти Поділля після падіння самодержавного режиму в Росії навесні 1917 р. Розглядається розроблений просвітянами проект рішення, який став предметом спеціального обговорення на надзвичайному губернському земському зібранні.

Ключові слова: *громадський діяч, просвітяни, школа, Поділля, губернське земство, націоналізація освіти.*

Лютневі події в Росії 1917 р. у лічені дні змели інститут самодержавства, спричинивши наразі революційні процеси, що охоплювали всі сфери життя. Дуже швидко зміни суспільного буття досягли регіонального рівня. Як згадувала цей період сучасниця подій громадська діячка О. Пашенко «почалось життя кипуче, невгамовне». Із усіх функцій, які довелося їй виконувати, за її власним зізнанням, основна полягала в організації шкільництва та «відродженні української школи» [1].

Початкова ініціатива у цій справі виходила від кам'янецьких просвітян. На позачергове губернське народне зібрання, що відбувалося у Вінниці з 14 березня 1917 р., уповноважені представники від різних інституцій з Кам'янця-Подільського приїхали з підготовленим проектом рішення. Зокрема, Подільське українське товариство «Просвіта» представляв В. Приходько, Кам'янецьку повітову народну управу О. Пашенко, учительство Кам'янецького повіту М. Пашенко [2].

О. Пашенко залишила досить змістовні мемуари про це знакове засідання губернського самоврядного органу. Передусім вона відмітила факт якісного поповнення складу гласних, частина з яких прибула залізницею з «дальших повітів», а окремі «з десятків верст добивалися з кийочком пішки». «Здавалося старим земцям, – ділилася своїми споминами О. Пашенко, – що не таке вже й страшне те поповнення – сидить мовчки, що доказує ніби згоду. Але тут попросив слова щодо порядку денного, делегат із Кам'янця-Подільського Приходько Віктор» [3].

Голова зібрання вагався у наданні можливості йому виступити. Але під тиском представників селянства таки поступився. В. Приходько промовляв від імені української громади. Можемо судити про його пропозиції завдяки повідомленню «Нової ради». Часопис таким чином передав його думки: «Ми не хочемо втратити своє національне обличчя, чи стати перевертнями на своїй рідній землі. Хочемо бути господарями у своїй хаті!

Доволі вже зневажали нашу українську мову, доволі обзивали її мужицькою, ні до чого не здатною, – коли діти, напівобмосковлені, з погордою ставилися до своїх батьків-українців, а батьки не розуміли та соромилися своїх дітей, наче яких панів. Годі вже цій мові уступатися перед мовами «панськими», бо вона сама може панувати. Вона може розвинутися й розцвісти не гірше від інших у своїй стороні.

Годі вже темноті засліплювати очі нашому народові. Чого так трудно прищеплювалася йому руська грамота? – Бо вона була чужа дитині, вона не виростала на ріднім ґрунті її душі. Учені, педагоги, напр. Ушинський, Корф, Потебня, в один голос кажуть, що дитину треба вчити на рідній мові, а тим часом казенні «обрусителі» вимагали від учителів, щоб вони в школі й слова рідного не промовили до українських дітей. Доволі цього! Ми, українці, будемо й «чужому навчатися», але насамперед маємо право «свого не цуратись».

У цей довго жаданий час, коли впав старий державний лад, коли на ново будується й життя України, ми бажаємо, щоб негайно розпочалося навчання на рідній мові в початкових школах Поділля.

Ми бажаємо: а) об'єднання всіх шкіл Подільської губернії: міністерських і церковно-парафіяльних; б) організування сього літа курсів навчання українською мовою вчителів; в) запровадження навчання на українській мові в половині учительських семінарій Поділля, також – викладів української мови, літератури, й історії України в другій половині семінарій; г) негайного видання українських підручників (книжок) для шкіл; д) обібрання одного Члена Губ. Зем. Управи, котрий міг би зараз стати коло справи заведення Української школи [4].

Виступ В. Приходька та схвалений освітньою комісією проект рішення, викликав певну дискусію. За її наслідками, зокрема, було внесено зміни до першого пункту, що передбачав проведення українізації, базуючись на принципі батьківського самовизначення. Загалом документ у своїй цілості містив десять пунктів. З огляду на його важливість, ми подамо його повністю. «1. В школах Подільської губернії навчання повинно викладатися рідною мовою учнів, при чому береться на увагу принцип народнього самовизначення батьків.

2. У вищих групах початкових народніх шкіл російській мові повинно бути одведено місце яко обов'язкового предмета.

3. Націоналізація початкового навчання на Поділля, цебто навчання українською та іншими рідними мовами, починається з осені 1918 року – найближчому шкільному році, по школах усякого типу: міністерських, земських та церковно-парахвіяльних.

З метою планомірної націоналізації школи постановити, щоб міністерські, земські та церковно-парахвіяльні школи були об'єднані в одному відомстві – міністерстві народньої освіти.

4. Для підготовки вчителів організувати влітку по містах Кам'янці, Вінниці та Балті для вчителів Подільської губернії курси української мови, педагогіки та інших наук, з таким розрахунком, щоб курси могли пройти по можливості всі вчителі початкових шкіл Подільської губернії. На організацію таких курсів асигнувати 16800 рублів і прохати повітові земства зробити асигновки з свого боку.

Незалежно від цього, прохати губернське земство асигнувати з запасної суми 10000 карбованців.

Прохати губернське земське зібрання доручити губернській земській управі клопотатися перед Міністерством Народньої Освіти, аби воно для тієї ж мети асигнувало 26800 карбованців і щоб таку ж саму суму асигнував Найсвятіший Синод.

5. З осені біжучого року 1917 року завести в учительських семінаріях Подільської губернії викладання української мови, письменства та історії України, а також практичні заняття в зразкових школах при семінаріях вести рідною мовою.

З осені 1918 року по всіх учительських семінаріях Подільської губернії завести викладання всіх наук українською мовою, при обов'язковому навчанні російської мови та російського письменства.

6. Зараз же приступити до видання підручників українською мовою писаних, на яке й асигнувати на перший час із запасної суми губернського земства 5000 карб.

7. Для здійснення націоналізації школи Подільській губернії вибрати яко члена губернської земської управи українця, до цієї справи підготовленого.

8. Подільському українському товариству «Просвіта», яка працювала й працює на ниві національної освіти асигнувати з запасних сум губернського земства 1000 рублів.

9. В Кам'янець-Подільській ремісничій школі бувшої імени цесаревича Олексія Миколаєвича і яка тепер у розпорядженню губернського земства, з нового шкільного року завести виклади українською мовою, при чому російська мова – теж обов'язкова.

10. Про всі постанови губернського земського зібрання, що доторкаються питання націоналізації школи, негайно повідомити повітові земства Подільської губернії» [5].

Реалізувати ухвалену програму за непростих умов військового часу було вкрай важко. Необхідно було підготувати вчительський персонал, спроможний проводити виклади українською мовою, підготувати та видрукувати підручники, вирішити інші питання, що потребували організаційного хисту та фінансового ресурсу [6].

Завдяки зусиллям представників української громадськості, котрі працювали в різних інституціях, чимало із запланованого вдалося реалізувати. Зокрема, О. Пашенко досить високо оцінює налагодження видавничої справи. «Це було зроблено чудо! – констатує вона. – Нехай не залишилося й половини того багатства, нехай більшість книжок пізніше було замінено, все ж наслідки цієї праці земства нехай залишаться в пам'яті поколінь, бо зробили величезний сдвиг національної свідомості українського народу. Старше покоління мало ті

книжки в своїх руках, а молодше по них розпочало свою науку. А ще й тепер подекуди зберігається в селянській хаті, як пам'ятка, така книжка про ці часи» [7].

Таким чином, навесні 1917 р. українська громада Кам'янця-Подільського одна із перших ініціювала процес націоналізації шкільної освіти в Україні. Вагому роль у цьому відіграла громадська діячка О. Пащенко. У стислий термін був розроблений проект рішення з важливого питання та запропонований до розгляду гласним Подільського губернського земського зібрання. Із незначними змінами, що передбачали необхідність у кожному окремому випадкові проводити батьківське самовизначення, він був ухвалений 16 березня 1917 р. Цей день до сьогодні вписаний у літопис пам'ятних дат Подільського краю.

Примітки:

1. Пащенко О. Життєпис. Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 67.
2. Пащенко О. До 50-ти річчя «Відродження української школи» (Фрагменти із спогадів сучасниці боротьби за рідне слово в школі). Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 262.
3. Там само. С. 262-263.
4. Вісти з краю. Українська школа. Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 23 квітня.
5. Націоналізація народньої просвіти на Поділлі. Нова Рада (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 29 квітня.
6. Пащенко О. До життєпису О.М.Ш. Дві лінії діяльності в житті. Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 77.
7. Пащенко О. Народне земство Кам'янецьчини на Поділлі за 1917–1920 рр. (Із спогадів Пащенко О. М.). Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 303.

Олександр Комарніцький

доктор історичних наук,

доцент кафедри історії України

Кам'янець-Подільського національного

Університету імені Івана Огієнка

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСТВА ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УСРР У СЕЛАХ У 20-ті рр. ХХ ст.

У статті на основі аналізу, насамперед архівних джерел, показано культурно-освітню роботу студентів педагогічних навчальних закладів у селах в 1920-ті рр. Автор зазначає, що студенти обслуговували хати-читальні, дбали про поповнення фондів сільських бібліотек, брали участь у поширенні сільськогосподарських знань. Розповідається також про організацію у сільських населених пунктах дитячих ясел, допомогу студентів щодо друку стінгазет та «польових» газет, постановки вистав, проведення концертів, організації свят урожаю та вечірки.

Ключові слова: студент, інститут, вистава, газета, хата-читальня.

Одним із пріоритетних напрямів громадської діяльності студентів була їхня робота у селах в напрямку т.зв. «культзмички». Більшу частину свого часу студенти приділяли культурно-освітній роботі серед селян.

Зокрема, вони обслуговували хати-читальні. Так, у середині 20-х рр. студенти Ніжинського [47, арк. 18-18зв.] та Волинського ІНО (у с. Баранівка Троянівського району) організували хати-читальні. Молодь останнього виписала для хати-читальні журнал «Глобус» і «Крестьянскую газету». Спільно із селянами влаштовували читання і обговорення публікацій цих видань [41, арк. 311зв.; 4, арк. 31, 63]. Студентство Чернігівського ІНО у весняному триместрі 1924-1925 н.р. у хатах-читальнях провело 35 читань [22, арк. 9зв.]. Подібну роботу проводили і студенти Запорізького [9, арк. 4зв.], Золотоношського (працювали у 4 хатах-читальнях приміських сіл) [42, арк. 40; 45, арк. 17], Кременчуцького [43, арк. 285зв.], Нероновицького [44, арк. 60-60зв.], Новомосковського [49, арк. 4], Новоград-Волинського педтехнікумів (у с. Лубішці). Вони організовували читання газет, активізували роботу хат-читалень [5, арк. 21зв.; 7, арк. 102; 48, арк. 366-366зв.]. Хлопці і дівчата Прилуцького педтехнікуму в 1925-1926 н.р. зібрали 150 крб для облаштування хати-читальні у с. Дідовці [40, арк. 117].

Студенти дбали про поповнення фондів сільських бібліотек. Так, у листопаді-грудні 1923 р. молодь Кам'янець-Подільського ІНО зібрала і передала у бібліотеки підшефних сіл 230 книг [15, арк. 4], а у березні-квітні 1924 р. – 480 прим. газет [15, арк. 4]. 19-20 травня 1925 р. для збору книг для сіл мобілізували студентів Херсонського ІНО [14, арк. 50]. У березні 1930 р. студенти хімічного факультету Київського ІНО зібрали 78 крб 80 коп. на потреби підшефного села, а також закупили 176 прим. книг на сільськогосподарську тематику [31]. Студентство Херсонського ІНО у 1925-1926 н.р. зібрало для придбання літератури 600 крб [36, с. 69]. Надсилали літературу в села студенти Одеського [40, арк. 44зв.] та Харківського єврейських [40, арк. 29], Миколаївського педтехнікумів [34].

Студентство брало участь у поширенні в селах сільськогосподарських знань. Наприклад, студенти старших курсів Волинського ІНО започаткували курси «агромінімуму» [49, арк. 5]. Навесні 1929 р. для допомоги селянам під час посівної кампанії студенти Чернігівського ІНО організували у селах сільськогосподарські курси, читаючи щосуботи лекції з питань сільського господарства [1, с. 197; 51, с. 222]. З 1 по 25 березня 1930 р. студентство Черкаського педтехнікуму у селах Чигиринського, Медведівського та Черкаського районів проводило заняття у 10-денних школах ліквідації «агронеписьменности» [32]. Молодь Полтавського ІНО провела триденні курси для селян, влаштувала показові аграрні суди [28, с. 74], готувала молодь для вступу на робітфак рідного вишу [23, с. 17]. Житомирський український педтехнікум передав Слободо-Селецькій школі наочні прилади, виготовлені студентами, а також надав матеріальну допомогу (36 крб), яку знову ж таки зібрали студенти [6, арк. 18-18зв.]. Студенти Чернігівського ІНО у 1924-

1925 н.р. організували суботник, у ході якого заготовляли для школи дрова [22, арк. 9 зв.].

Певну увагу приділяли організації у селах дитячих ясел. Так, у 1925-1926 н.р. студенти Артемівського педтехнікуму організували платний концерт і виставу, виручка від яких мала піти на організацію ясел у с. Заартемівка [45, арк. 141]. Судячи з усього, тоді своєї мети студентам досягти не вдалося. Молодь Кам'янець-Подільського ІНО у 1925-1926 н.р. планувала відкрити ясла у с. Мукша Китайгородська [16, арк. 2]. Студенти Нероновицького педтехнікуму в 1925-1926 н.р. провели перепис дітей с. Нероновичі [44, арк. 60-60зв.], а молодь Маріупольського педтехнікуму навесні 1930 р. виступала з доповідями з питань дошкільного виховання [10, арк. 63].

Молодь видавала чи допомагала видавати стінгазети та «польові» газети. Зокрема, студенти старших курсів Волинського ІНО видали стінгазету «За врожай» [49, арк. 5]. У Білоцерківському педтехнікумі в січні 1929 р. випуском стінгазет у селах опікувалися 32 студенти [49, арк. 15]. Таку ж роботу проводили Ніжинський ІНО [47, арк. 18-18зв.]; Кам'янець-Подільський [18, арк. 25-25зв.], Мар'їнський (у с. Григор'ївка) [50, арк. 100], Миколаївський [11, арк. 30] та Переяславський педтехнікуми [27, с. 189]. Студентство Волинського ІНО організувало на місцях сількорівські гуртки, «просувало» газети у сільські господарства, дописувало у газети «Радянська Волинь» і «Робітник», на сторінках яких писали про «класову боротьбу на селі» [29]. Чернігівський ІНО у 1924-1925 н.р. надсилав до місцевої преси статті, у яких йшлося про результати роботи студентів у селах: «Студентство ІНО на іспитах у селянства», «Економічний стан села», «Бюджет селянина Чернігівського округу», «Кооперація на селі», «Праця серед селянок», «Школа на селі», «Побут села», «Релігійність селянства» і т.д. [26, с. 195-196].

Досить широко студентство використовувало у своїй роботі постановки вистав. Наприклад, студенти Кам'янець-Подільського ІНО лише взимку 1924 р. поставили 29 вистав [38, арк. 20зв.; 15, арк. 4; 19, арк. 2; 21, арк. 3зв.]; Чернігівського ІНО – навесні 1925 р. – 17 [22, арк. 9зв.]; Херсонського ІНО – у 1928-1928 н.р. – 6 [49, арк. 31]; Золотоношського – у 1925-1926 н.р. – 5 [45, арк. 17зв.]; Бердянського – у першому кварталі 1930 р. – 8 [10, арк. 49]; Маріупольського – навесні 1930 р. – 4 [10, арк. 63]. Студенти Коростишівського педтехнікуму влаштовували вистави у с. Харитонівка [3, арк. 40], Проскурівського українського – у селах Давидківці, Лезнево, Гречани, Іванківці [46, арк. 238; 17, арк. 40зв.; 24]. У січні 1929 р. таку ж роботу проводили 37 студентів Білоцерківського педтехнікуму [49, арк. 15]. У цьому напрямку працювали студенти Ніжинського [47, арк. 18-18зв.] та Полтавського ІНО [49, арк. 34], Миколаївського [11, арк. 30], Красноградського [13, арк. 63зв.], Кременчуцького [43, арк. 285зв.], Куп'янського [49, арк. 3зв.], Хортицького німецького педтехнікумів [8, арк. 26].

Регулярно проводилися концерти. Наприклад, студенти Коростишівського педтехнікуму в 1927-1928 н.р. провели 4 концерти [2, арк. 220зв.], Полтавського ІНО – у 1929-1930 н.р. – 3 [49, арк. 34]. Студенти Запорізького педтехнікуму виступали у підшефних селах Новопавлівка і Степове [30, с. 25]. Концерткову роботу проводили також студенти Ніжинського [47, арк. 18-18зв.] і

Чернігівського ІНО [39, арк. 27], Білоцерківського [49, арк. 15], Коростишівського [3, арк. 40], Красноградського [13, арк. 63зв.], Кременчуцького [43, арк. 285зв.], Миколаївського [12, арк. 14], Проскурівського українського [46, арк. 238; 17, арк. 40зв.; 24], Тульчинського педтехнікумів [43, арк. 108, 160]. Користувалися популярністю у селян концерти бандуристів та лялькового театру Полтавського ІНО [49, арк. 34].

У селах організовували свята урожаю. Так, студентство Кам'янець-Подільського ІНО у с. Верхні Панівці провело «день врожаю», у ході якого влаштували низку виступів на агрономічні теми, а також сільськогосподарську виставку [20, арк. 101; 21, арк. 3зв.; 25]. Молодь Київського ІНО свято урожаю організувала у 1929 р. в с. Велика Дубечня [49, арк. 48; 33].

Однією із найбільш поширених форм масової політроботи були вечірки. Так, студентство Херсонського ІНО у 1925-1926 н.р. організувало у селах 29 вечірок [36, с. 69], у 1927-1928 н.р. – 22, у 1928-1929 н.р. – 29 [49, арк. 31]. Хлопці і дівчата Нероновицького педтехнікуму в 1925-1926 н.р. провели для селян 9 вечірок, під час яких ставили також вистави, організовували диспути [44, арк. 60-60зв.]. У середині 20-х рр. студенти Волинського ІНО у с. Баранівка Троянівського району провели вечори, у ході яких читали лекції про Лютневу революцію, свято 8 Березня, Т.Г.Шевченка [4, арк. 31, 63; 41, арк. 311зв.]. Наприкінці десятиліття третьокурсники і четвертокурсники Полтавського ІНО у селах практикували проведення сімейних та літературних вечірок, вечірок громадських організацій [49, арк. 34]. 6 грудня 1924 р. молодь Кам'янець-Подільського ІНО в одному із сіл влаштувала вечір запитань і відповідей. Найбільше селяни зацікавили політичні теми і «жіноче питання» (йшлося про зрівняння у правах жінок і чоловіків). Один із селян заявив, що такий захід йому більше подобається «аніж театр (вистава) і більше дає користі» [35]. Такі ж вечірки відбувалися і в наступні роки [15, арк. 4; 21, арк. 3зв.]. Вечір запитань і відповідей у 1925-1926 н.р. організував Кременчуцький педтехнікум [43, арк. 285зв.]. Хлопці і дівчата Маріупольського педтехнікуму навесні 1930 р. у 5 грецьких селах організували вечори грецької культури [10, арк. 63].

Таким чином, важливим напрямом громадської діяльності студентів була їхня культурно-освітня робота у селах. Зокрема, вони обслуговували хати-читальні, дбали про поповнення фондів сільських бібліотек, брали участь у поширенні в селах сільськогосподарських знань. Студентська молодь певну увагу приділяла організації у селах дитячих ясел, допомагала видавати стінгазети та «польові» газети, ставила вистави, проводила концерти, організувала свята урожаю та вечірки.

Примітки:

1. Боровик А. Чернігівський інститут соціального виховання за директора М. А. Балицького (1929-1931 рр.) // Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн. / [редкол.: В. О. Дятлов (гол. ред.), О. Б. Коваленко, М. К. Бойко та ін.]. Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2015. №1 (121). С. 195–202.

2. Державний архів Житомирської області. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 38.
3. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 125.
4. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 135.
5. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 266. Оп. 1. Спр. 141.

6. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 344. Оп. 1. Спр. 132.
7. Держархів Житомирської обл. Ф. Р. 412. Оп. 2. Спр. 9.
8. Державний архів Запорізької області. Ф. П. 7. Оп. 1. Спр. 130.
9. Держархів Запорізької обл. Ф. Р. 959. Оп. 1. Спр. 149.
10. Держархів Запорізької обл. Ф. Р. 3674. Оп. 1. Спр. 114.
11. Державний архів Миколаївської області. Ф. Р. 1210. Оп. 1. Спр. 21.
12. Держархів Миколаївської обл. Ф. Р. 1210. Оп. 1. Спр. 30.
13. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. 363. Оп. 1. Спр. 143.
14. Державний архів Херсонської області. Ф. Р. 414. Оп. 1. Спр. 195.
15. Державний архів Хмельницької області. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 97.
16. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 4.
17. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 301. Оп. 1. Спр. 92.
18. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 54.
19. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 584.
20. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 1. Спр. 601.
21. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 4. Спр. 3.
22. Державний архів Чернігівської області. Ф. Р. 608. Оп. 1. Спр. 281.
23. Єрмак О., Білик Г. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка: з історії перших десятиліть діяльності // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край» / [редкол.: М. Степаненко (гол. ред.), М. Наснко, Г. Білик та ін.]. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2009. Вип. 2 (21). С. 6-23.
24. Жердя К. Фізкультуру в студентські маси // Студент революції. Харків, 1930. №8. С. 38.
25. Зеленюк. Дбаємо про тісний зв'язок з масами (Осередок ЛКСМУ в ІНО) // Червоний кордон. Кам'янець-Подільський, 1925. 11 жовтня. Ч.151. С.2.
26. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні. Харків: Держ. вид-во Укр., 1926. 216 с.
27. Коцур В., Демуз І. Діяльність Переяслав-Хмельницького педагогічного училища (1932-1987 рр.) в контексті розвитку освіти Київщини // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. / [редкол.: В. П. Коцур (відп. ред.), В. М. Орлик, В. П. Шевчук та ін.]. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди», 2010. Вип. 25. С. 187–198.
28. Лаврут О. О. Громадська діяльність студентства УСРР в 20-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. / [редкол.: В. М. Вашкевич (гол. ред.), Б. І. Андрусишин, І. Н. Войцехівська та ін.]. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 26. С. 71–80.
29. Мовчан І. Завдання студентові-відпускникові на літо // Радянська Волинь. Житомир, 1929. 22 червня. №68 (1814). С. 4.
30. Орлянский С. Ф., Ткаченко В. Г. Материалы к истории Запорожского государственного университета. Запорожье: Запорож. гос. ун-т, 1998. Вып. 1. 76 с.
31. Павлов. Хемфак підшефам // Кузня освіти. Київ, 1930. 21 березня. №8. С.2.
32. Профком Черкаського педтехнікума. Як ми працюємо на позавишівській роботі//Студент революції. 1930. №11. С. 43.
33. Рутківський. Село жде допомоги (село В.Дубечня на Київщині) // Кузня освіти. 1929. 25 жовтня. №1-2. С.2.
34. Сойфер М. В Миколаївському ІНО // Студент революції. 1926. №1. С. 40.
35. Тавура Я. Що дала вечірка запитань і відповідей // Червоний кордон. 1924. 11 грудня. Ч.64. С.4.
36. Ткаченко О. Громадська праця студентів ХІНО // Записки Херсонського інституту народньої освіти імені Н. К. Крупської. Херсон, 1926. Ч.1. 1925-1926 академ. рік. С. 68-70.
37. Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди / [за ред. академ. І. Ф. Прокопенка]. Харків: ОВС, 2001. 176 с.
38. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 630.
39. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 167.

40. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 264.
41. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 289.
42. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 573.
43. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 205.
44. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 206.
45. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 207.
46. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 304.
47. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 9.
48. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 263.
49. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 306.
50. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 906.
51. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). Київ: вид-во Київ. ун-ту, 1965. 256 с.

Віталій Міхалевський

*кандидат фізико-математичних наук, доцент
Хмельницький національний університет*

ВІДНОВЛЕНЕ ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ОБЛАСНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІМЕНАХ

Наприкінці 1988 року шириться рух за створення Товариства української мови імені Т.Г.Шевченка, щоправда, під наглядом КДБ та під пильним оком компартійних працівників. Активними членами «Просвіти» стали діячі краю: класик вітчизняної байки, поет, перекладач – Микита Годованець, відомі письменники – Микола Федунець, Олександра Ванжула, Микола Мачківський, Микола Магера та інші.

Ключові слова: *Хмельницька обласна «Просвіта», товариство «Родовід», газета «Майбуття», товариство української мови, «Будівничий України».*

Передумовою відновлення Хмельницького обласного об'єднання товариства «Просвіта» стало створення у 1989 році товариства «Родовід». Очолювали його Микола Магера (1989-1990) та Василь Горбатюк (1990-1992). У листопаді 1992 р. створено (відновлено) Хмельницьке обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. В різні роки його очолювали: Василь Горбатюк (1992-1994), Віталій Мацько (1994-2005), Ніна Шмурікова-Гаврилюк (2005-2013), Віталій Міхалевський (з 2013 р.).

Першим головою створеного обласного товариства української мови – Товариство «Родовід» (1989) – був письменник і педагог **Микола МАГЕРА**. Микола Никанорович народився 1 вересня 1922 року в м. Дунаївці Хмельницької області. Учасник війни, нагороджений орденами і медалями Після війни закінчив філфак Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Повернувшись на рідну Хмельниччину, викладав українську мову і літературу в школах, працював в обласному інституті вдосконалення вчителів, інспектором облвно, викладав українську мову і літературу в Хмельницькому педагогічному

училищі [1, с.9].

Очоливши обласне Товариство «Родовід», Микола Никанорович енергійно взявся за роботу. З його участю були створені осередки товариства української мови в районах, школах, технікумах і вузах. При обласному управлінні освіти видавалася газета «Майбуття», що, по суті, стала рупором товариства української мови. На її сторінках Микола Магера часто виступав, захищав українську мову, давав поради новоствореним осередкам.

Автор книг «Мати», «Журавка», «Друзі», «Добра дівчинка», «Кам'янецькими стежками», «Хлопчаки», «Батіжок», «Зелені паляниці», «Привіт тобі, сонце!» та інших. Писав для дітей. Для дорослих розробляв Шевченківську тематику.

За діяльність на посаді голови товариства української мови був удостоєний премії імені Мелетія Смотрицького. Лауреат обласної премії імені Т.Г. Шевченка, міської – імені Б. Хмельницького.

Був членом Національної спілки письменників України. Помер 12 червня 2008 року, похований у м. Дунаївці.

ФЕДУНЕЦЬ Микола Федорович – член Національної спілки письменників України, член правління обласного товариства «Просвіта» (1995-2004), заслужений працівник культури України (2002) – народився 1 січня 1944 року в с. Сушівці Білогірського району Хмельницької області [1, с.10]. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1974). Майже двадцять років віддав журналістській праці. У 1986-2007 рр. був головою Хмельницької обласної організації Національної спілки письменників України. М.Ф. Федунець передчасно помер 20 червня 2009 року, похований у м. Хмельницькому на Шаровечківському цвинтарі.

Микола Федорович Федунець як член правління обласного просвітянського осередку проявляв особливу активність, підтримував добрі починання товариства, був учасником багатьох науково-практичних конференцій та урочистих академій. За активну громадську роботу неодноразово нагороджувався Почесними грамотами, отримав знак «Будівничий України». У всіх масових заходах, які проводила «Просвіта», разом із своєю дружиною, письменницею і просвітянкою Олександрою Ванжулою, був на передньому краю, часто виступав перед аудиторією. Його красномовство, вболівання за рідну мову, за процвітання незалежної України палко сприймали подоляни. Такі виступи є неприминальними, незабутніми.

М.Ф. Федунець був делегатом кількох звітно-виборних конференцій ВУТ «Просвіта», у складі делегації Хмельниччини брав участь у святкуванні 10-річчя Незалежності України (Київ, 2001), був делегатом II Всесвітнього форуму українців (1997). Завдяки його старанням група письменників і просвітян області побувала на могилі Тараса Шевченка в Каневі, музеї Лесі Українки в Колодяжному, на батьківщині Івана Франка. Він був великим Українцем. Таким залишився у вдячній пам'яті нащадків.

МАЧКІВСЬКИЙ (Мачковський) Микола Антонович – письменник і журналіст, народився 10 січня 1942 року в селі Хоросток Славутського району Хмельницької області [1, с.12]. Закінчив факультет журналістики Львівського держуніверситету імені І.Я. Франка. Працював у пресі – редактором Білогірської

районної газети, обласної – «Подільська панорама», літредактором, кореспондентом обласних газет «Радянське Поділля» (нині – «Подільські вісті»), «Корчагінець» («Ровесник»), редактором відділу культури всеукраїнської газети «Україна», редагував книги у Хмельницькому державному видавництві «Поділля». Був науковим співробітником обласного музею «Літературна Хмельниччина», тричі обирався заступником голови Хмельницької обласної організації Національної спілки письменників України, завідував кабінетом молодого автора, що діяв при ній.

Упродовж усього свого трудового життя займався і займається просвітницькою діяльністю, обстоює українську мову і культуру у своїх статтях, книгах, виступає у школах, на підприємствах.

Микола Мачківський – один із засновників Товариства української мови, брав участь в організаційних зборах, на яких товариство було відновлено. Брав участь у заходах, які проводив Микола Магера. Так само Микола Мачківський підтримував наступних голів товариства.

Широкого резонансу набрала стаття Миколи Мачківського, написана на захист української мови, «Де ж воно, здравомисліє?» («Подільські вісті», 11 квітня 2002 р.), яку було надіслано на всеукраїнський конкурс. Участь у конкурсі української мови імені П. Яцика, в уроках рідної писемності, зустрічі з учнями, студентами, вчителями Хмельниччини наснажують Миколу Антоновича на власну творчість. У нього є низка віршів про мову, а в романі «Коріятовичі» досліджує становище української мови за Литовської доби.

Як активний просвітянин Микола Мачківський нагороджений медаллю ВУТ «Просвіта» імені Т. Шевченка «Будівничий України», а Національна спілка письменників України нагородила його медаллю «Почесний знак». З-під пера Миколи Антоновича вийшло понад 20 книг. Він лауреат багатьох літературних премій, зокрема й міжнародної – імені Івана Кошелівця.

МАЦЬКО Віталій Петрович – доктор філологічних наук, професор, почесний голова Хмельницького обласного об'єднання товариства «Просвіта», член НСПУ – народився 24 квітня 1952 року в с. Шрубків Летичівського району Хмельницької області [1, с.13]. Закінчив Меджибізьку середню школу (1969), Хмельницький технікум радянської торгівлі (нині економічний коледж; 1973), факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1988). З першого дня відновлення «Просвіти» брав активну участь у її роботі, він зібрав й упорядкував спогади подолян, які лягли в основу книжки «Голод на Поділлі» (Кам'янець-Подільський, 1993), дослідник, академічного літературознавства.

На конференції, що відбулась 12 грудня 1994 року, просвітяни обрали В.П. Мацька головою Хмельницького обласного об'єднання товариства «Просвіта», яке він очолював понад 10 років. За цей час значно розширив діяльність первинних осередків, побував у кожному районі, проводив просвітнянські заходи в Ізяславі, Старій Синяві, Полонному, Чемерівцях, Летичеві, Деражні, Волочиську, Кам'янці-Подільському, Дунаївцях, Ярмолинцях, Красилові, Старокостянтиніві, Меджибожі та інших населених пунктах. Віталій Петрович Мацько налагодив тісний контакт з Товариством української мови імені Т.Г. Шевченка (Чикаго, США), двічі (1996, 2005 рр.)

зустрічався з його головою професором Вірою Боднарук (Лукаш). У результаті такої співпраці із США надійшло кілька посилок з книгами, була й невелика матеріальна підтримка [2, с.43-44].

Обласна «Просвіта» приділяла пильну увагу видавничій справі, друкованому слову. Як науковець, В.П. Мацько провів кілька Всеукраїнських науково-практичних конференцій, за результатами роботи яких надруковано збірники матеріалів. Просвітяни не стояли осторонь важливих справ, вшановували кращих людей краю, що долучилися до розбудови незалежної України, щороку вшановували ім'я Тараса Шевченка, а в 28 лютого 2004 р. в обласній філармонії провели велелюдне урочисте засідання з нагоди 190-річчя Кобзаря за участю Героїв України Д. Павличка та А. Паламаренка.

Мацько В.П. і сьогодні в перших рядах просвітянського активу. Є членом правління, Почесним головою обласного товариства «Просвіта», пропагує рідне слово, культуру в ім'я процвітання незалежної України.

Безперечно, активних подолян-просвітян величезна кількість. Вони впевнено і надійно роблять свою справу. В період неоголошеної війни на сході України і напередодні 150-річчя з часу створення Товариства «Просвіти» роль просвітянської праці, зокрема, для повсюдного утвердження української мови та збереження цілісності країни, надзвичайно велика.

Примітки:

1. «Подільська «Просвіта»: нарис історії та сучасності / упоряд.: Н. Шмурікова, В. Міхалевський. Хмельницький: ФОП Сторожук О.В., 2012. 32 с.

2. «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України»: Зб. наук. праць. / За ред. В.П. Мацька. Хмельницький: Просвіта, 2005. 276 с.

*Яна Кукуленко,
аспірантка кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

ПЕДАГОГІЧНІ ІНСТИТУТИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ І РУХ ЗА НАДАННЯ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ НАПРИКІНЦІ 80-х рр. ХХ ст.

У статті йдеться про посилення наприкінці 80-х рр. у середовищі студентів та викладачів педінститутів настроїв щодо надання українській мові статусу державної. Це виявилось у відповідних студентських акціях зі збору підписів за статусність рідної мови, виступах викладачів на засіданнях вчених рад. Автор розповідає про підтримку прагнень українців низкою представників інших національностей, які оволодівали українською мовою.

Ключові слова: українська мова, статус, інститут, студенти, викладачі.

У 1984-1985 рр. однією із складових реформування загальноосвітньої і професійної школи була спроба модернізації педагогічної освіти України. Було запроваджено різноманітні та зовнішньо значні нововведення у навчальному

процесі. Що стосується виховної роботи, то вона зазнала невеликих, здебільшого формальних змін. Виховання значною мірою, як і в попередні десятиліття, носило ідеологічний характер і контролювалося компартійними органами. У вишах першочергова увага приділялася вихованню у майбутніх спеціалістів марксистсько-ленінського світогляду. Головне завдання тут покладалося на партійну та комсомольську організації. Для радянської вищої школи були характерні тотальна ідеологізація та політизація навчального процесу й виховання, наукової та педагогічної творчості; низький рівень академічних свобод, саморганізації ВНЗ; позбавлення студента можливості будувати власну траєкторію навчання; відторгнення від національної культурно-історичної спадщини, русифікація; відмежованість від світової науки й освітнього досвіду; диспропорції у підготовці спеціалістів за кількісними, якісними, територіальними ознаками; обмежене фінансування вищої освіти і науки за т. зв. остаточним принципом [14, с. 11]. Власне у рішеннях загальних зборів, засідань вчених рад педінститутів проходили «одностайність» у прийнятті рішень.

Продовжувалася розпочата ще у 30-х роках ХХ ст. широкомасштабна русифікація навчального процесу, для чого щорічно розширювали план прийому студентів на спеціальність «Російська мова і література». Наприклад, у Кам'янець-Подільському педінституті: у 1976 р. на перший курс денної форми навчання було прийнято 94 майбутніх вчителів російської мови і літератури, то у 1978 р. – 113, 1983 р. – 120, 1986 р. – 150 осіб. Зростав і викладацький склад кафедри російської мови (1978 р. – 10 викладачів, 1987 р. – 20). Водночас контингент студентів денної форми навчання зі спеціальності «Українська мова і література» був зменшений до однієї групи. Русифікація призводила до зниження інтересу студентів до вивчення української мови і літератури [10, с. 132; 13, с. 21].

Загалом, політика русифікації призвели до того, що в республіці вживання української мови було зменшено в усіх сферах суспільно-політичного життя. Тодішня влада заохочувала перехід у школах на російську мову викладання. У Києві з 300 тис. учнів російською студіювали 230 тис. У Харкові, Донецьку, Луганську, Чернігові, Одесі, Миколаєві абсолютна кількість шкіл були російськими. Звісно, це мало особливе значення для педагогічних вишів, які готували кадри для шкіл. У більшості вишів навчання велося російською мовою [2, с. 144].

Крім того, у педагогічних вишах велася підготовка вчителів російської мови і літератури й для Узбецької РСР. Загалом підготовку студентів-узбеків, таджиків і казахів забезпечували 13 педінститутів [3, арк. 182]. З 1984 р. виші щорічно приймали 300 вступників з Узбекистану, а з 1989 р. прийом збільшили на 100 осіб. Водночас, у зв'язку з низьким рівнем знань студентів-узбеків закінчували виш від 54 до 78% з числа зарахованих. Через це школи УзРСР на 1988 р. були забезпечені вчителями на 70-80%. Зважаючи на це, Міністерство народної освіти УРСР дало вказівку педінститутам республіки провести відповідну роботу серед студентів російських відділень філологічних факультетів і виявити бажаючих працювати вчителями російської мови і літератури у школах Узбецької РСР [16, арк. 32]. У Вінницькому педінституті

восени 1989 р. у 10 академгрупах навчалися 256 студентів-узбеків. За результатами літньої екзаменаційної сесії якісна успішність становила 34,2%. Керівництво вишу пропонувало деканату філологічного факультету встановити дієвий контакт з Хорезмським педінститутом Узбецької РСР на предмет того, щоб щорічно у цей інститут направляти представників філологічного факультету для організації набору на узбецьке відділення [3, арк. 183]. Це пояснювалося тим, що в українські педінститути вступали абітурієнти, які не пройшли у казахські виші. Значна частина абітурієнтів навчалася у школах російською мовою навчання, але були не атестовані [3, арк. 189].

Становище почало покращуватися лише наприкінці 80-х рр., коли почала збільшуватися кількість шкіл з українською мовою навчання, а в педагогічних вишах зросли плани прийому на спеціальність «Українська мова і література» [17, с. 219].

Тоді ж почали у суспільстві посилюватися настрої щодо надання українській мові статусу державної, зокрема, серед молоді педінститутів. Доктор політичних наук, професор Тернопільського національного економічного університету М. В. Лазарович у своїй статті розповів про участь в акції на підтримку питання щодо надання статусу українській мові державної. Так, 17 червня 1988 р. він, тоді ще молодий депутат, студент Кам'янець-Подільського педінституту у виступі на сесії міської ради порушив проблему русифікації життя міста. По завершенні виступу, який із дозволу більшості депутатського корпусу тривав значно довше, ніж дозволяв регламент, М. Лазаровича звинуватили в усіх неіснуючих гріхах. Найбільше студента таврували перший секретар міському компартії В. Козлов, голова міськвиконкому В. Крилов, директор заводу «Електроприлад» М. Вараниця та деякі інші депутати.

Восени того ж року М. Лазарович зініціював збір підписів за надання українській мові державного статусу. Участь в акції, окрім самого ініціатора, взяв його товариш В. Якубовський, також студент педінституту. 27 листопада 1988 р. студенти вийшли на міський ринок. Ставши при вході, вони розклали на столику чисті листки паперу, ручки і плакат, на якому містився напис: «Ініціативна група студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту. Ми за державний статус української мови! Звернення до Верховної Ради УРСР. Ми, жителі міста Кам'янець-Подільського, поділяємо тривогу широких кіл громадськості України за стан української мови і просимо Верховну Раду УРСР надати українській мові статус державної». За короткий час під відозвою підписалося 90 кам'янчан. Однак невдовзі працівники Міністерства внутрішніх справ (чи КДБ) змусили їх припинити акцію. Спроба продовжити збір підписів поблизу магазину «Дитячий світ» не принесла успіху. Зрештою, останнім місцем, де було встановлено вже намоченого плаката, став вестибюль студентського гуртожитку, де декілька десятків студентів своїми підписами підтримали вимогу. Підписні листи надіслали відомому українському поетові, перекладачеві, кіносценаристові, драматургові І. Драчу в редакцію «Літературної України». Через цю акцію невдовзі постало питання про звільнення студентів з інституту. Частина викладачів (В. С. Степанков, Ю. М. Тарасов, О. М. Федьков та ін.) у своїх виступах підтримали студентів. Крім того, у резолюції зборів записали пункт про необхідність допомоги в зборі підписів за

вимогу надання українській мові статусу державної. Важливим фактором, який урятував хлопців від розправи, були також репортажі про згадану подію на радіостанціях «Свобода» і «Голос Америки», а у Львові з'явилися листівки з інформацією про студентську акцію в Кам'янці-Подільському. Листи підтримки надійшли зі Львова, Харкова, Запоріжжя, Стрия [12, с. 165-169].

Студентська акція у подальшому знайшла своє продовження. Так, 26 січня 1989 р. на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського педінституту заслухали пропозицію завідувача кафедри української мови П. Є. Ткачука про порушення клопотання перед Верховною Радою УРСР про надання українській мові статусу державної. Учасники засідання це клопотання підтримали [6, арк. 30]. Викладачі-суспільники вишу теж не могли ігнорувати даного питання. Зокрема, під час бесід виявилось, що питання статусу української мови, теми виборів народних депутатів, Народного руху за перебудову в Україні найбільше турбували студентів-істориків і філологів українського відділу. У свою чергу, студенти російського відділу філологічного факультету негативно висловилися щодо надання українській мові статусу державної [6, арк. 65].

Дивно, але досить складно вирішувалося питання з українізацією Тернопільського педінституту. Винний в цьому був, насамперед ректор Ю. В. Іващенко. Про це відкрито заявив 30 серпня 1989 р. вчений секретар інституту М. П. Ткачук. Він вважав, що в інституті слід прийняти ухвалу про викладання навчальних дисциплін українською мовою, оскільки інститут готував спеціалістів переважно для шкіл Тернопільщини, де навчання велося українською мовою. М. П. Ткачук критикував ректора і за те, що він відтягував створення факультету української мови і літератури. Вже й міністр освіти УРСР М. В. Фоменко дав «добро», підтримав цю ідею народний депутат СРСР Р. Т. Гром'як, але для цієї благородної справи нічого не робилося. Наукову продукцію у виші видавали переважно російською мовою. Стенди музею історії освіти Тернопільщини оформлені «суржиком» [1, арк. 9]. М. П. Ткачука підтримав завідувач кафедри естетики, етики і наукового атеїзму, який вважав, що слід піднести рівень української мови в інституті і місті [1, арк. 10].

У Вінницькому педінституті активно підтримував ідею надання статусу українській мові державної осередок Товариства української мови [5, арк. 169]. У цьому виші під час вечорів дружби до надбань української культури прилучали студентів-узбеків. Наприклад, восени 1989 р. на філфаці був проведений вечір знайомства студентів I курсу українського і узбецького відділень. Студенти знайомилися із традиціями, звичками, піснями, танцями обох народів. Студент Шаріпов прочитав українською мовою вірш Н. Гнатюк «Вінниця». Спільно було проведено конкурс на кращого декламатора. Студент Абдукаримов прочитав узбецькою мовою «Заповіт» Тараса Шевченка [4, арк. 110]. Проводилися тижні республік (Української РСР, РРФСР, Узбецької РСР, Казахської РСР), що їх готували студенти українського, російського, узбецького і казахського відділень [15, с. 92].

Низка представників інших національностей оволодівали українською мовою. Так, один із студентів Ніжинського педінституту в приватному листі писав: «Я майже вільно володію цією [українською] мовою, хоча за національністю росіянин. Читання творів Котляревського, Остапа Вишні,

Загребельного, Шевченка, Рильського, Тичини мовою авторів приносить величезне задоволення, і я навіть не уявляю собі, яким би збідненими, безбарвними вони були, якби я прочитав їх у перекладі. Мову я вивчив і вивчаю самостійно тому, що вважаю своїм обов'язком знати мову республіки, на території якої живу. На жаль, цього не можна сказати про дуже і дуже багатьох, які живуть на Україні» [11, с. 13].

Водночас, мали місце випадки, коли ображали національну гідність студентів-казахів, до них брутально ставилися місцеві жителі. Про це повідомлялося у наказі заступника міністра народної освіти УРСР В. І. Лугового. Це призвело до того, що ці студенти поставили питання про неможливість продовжувати навчання в педінститутах УРСР у зв'язку з незадовільною морально-психологічною обстановкою. У 1989 р. не прибули на навчання 150 запланованих студентів-першокурсників, а значна частина студентів II-V курсів перевелися на навчання до вишів Казахстану. У зв'язку з цим заступник міністра зобов'язав «посилити інтернаціональне виховання студентської молоді, формувати у неї високу культуру міжнаціональних відносин. Вести рішучу боротьбу з проявами національної нетерпимості, випадками образи національної гідності представників інших національностей...» [3, арк. 190].

У низці випадків ображали національну гідність українців. У 1987 р. приїхала до Уманського педінституту викладати випускниця філософського факультету Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова. На одному із семінарських занять вона заявила студентам, що українська нація виникла лише після Жовтневої революції, не підозрюючи, що ображала національні почуття народу, серед якого вирішила жити. Студенти запротестували. На перерві вона затято переконувала й колег, що до революції української нації не було. Реакція викладачів була подібною до студентів [11, с. 15].

Після прийняття Закону України «Про мови» впродовж 1989-1990 н.р. було збільшено прийоми студентів на українські відділення; стали переважаючими українські оголошення, гасла тощо; низка викладачів перейшли на викладання відповідних навчальних дисциплін українською мовою; збільшено придбання літератури, написаної мовою корінного етносу; на суспільствознавчих кафедрах стало більше готуватися навчально-методичних матеріалів та документів українською мовою; проводилися вечори, конференції на честь раніше забутих діячів культури і освіти, наприклад у Кам'янець-Подільському педінституті [7, арк. 1110-111]. Водночас, у Тернопільському педінституті у перші місяці після оприлюднення закону україномовні тенденції слабо проникали у вишівське середовище. 27 лютого 1990 р. на розширеному засіданні парткомітету інституту йшлося про стан впровадження української мови на факультетах при викладанні різних дисциплін. Завідувач кафедри української мови В. Я. Мельничайко повідомив, що до до втілення в життя «Закону про мови» ще не приступили. Не розроблені конкретні заходи щодо переходу на українську мову, не вся документація оформлялася українською мовою [8]. Все ж більша частина членів колективу були патріотично налаштовані, про що свідчить рішення-звернення березневої вченої ради до

депутатів Верховної Ради СРСР з приводу передбачуваного узаконення на сесії офіційного статусу російської мови в радянській федерації: «Закон про офіційний статус російської мови, якщо він буде прийнятий, означатиме катастрофу для української нації, бо він перекреслить сподівання українського народу на відродження української мови після кількасотлітньої наруги. Ухвалений закон про мови буде зведений нанівець. Такі катастрофічні наслідки матиме прийняття цього акта й для всіх, окрім російської, союзних та автономних республік, де відмирання мови вестиме до знищення корінної національності. Законопроект є проявом великодержавних амбіцій, відгомін імперського, але ніяк не нового мислення...» [9].

Таким чином, наприкінці 80-х рр. у середовищі педінститутів посилювалися настрої щодо надання українській мові статусу державної, як реакція на широкомасштабну русифікацію навчального процесу, яка призвела до зменшення вживання української мови в усіх сферах суспільно-політичного життя. Це виявилось у відповідних студентських акціях зі збору підписів за статусність рідної мови, виступах викладачів на засіданнях вчених рад. Підтримали прагнення українців і низка представників інших національностей, які оволодівали українською мовою.

Примітки:

1. Відомчий архів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Ф. Р. 21. Оп. 9. Спр. 2159.
2. Даниленко В. М. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ : Ін-т іст. України НАН України, 2018. 278 с.
3. Державний архів Вінницької області. Ф. Р. 5050. Оп. 1. Спр. 3698
4. Там само. Ф. Р. 5050. Оп. 1. Спр. 3748.
5. Там само. Ф. Р. 5050. Оп. 1. Спр. 3749.
6. Там само. Ф. Р. 302. Оп. 12. Спр. 226.
7. Там само. Ф. Р. 302. Оп. 12. Спр. 338.
8. Засідання парткому // Студентський вісник. Тернопіль, 1990. 6 березня. №9-10 (88-89). С. 1.
9. Звернення до депутатів Верховної Ради Союзу РСР // Там само.
10. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. 408 с .
11. Коломієць О. М. Корені інтернаціонального дерева // Радянська школа. Київ, 1989. №1. С. 13-17.
12. Лазарович М. Українське студентство історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в контексті горбачовської перебудови // Гуманітарна освіта у вищій школі: історичний досвід, проблеми та перспективи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол.: С. Копилов (голова, наук. ред., О. Завальнюк, В. Дубінський та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2018. С. 165-169.
13. Маркітантов Ю. О., Стецюк В. Б. Факультет української філології Кам'янець-Подільського національного університету: іст. нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 120 с.
14. Січкаренко Г. Г. Історичний досвід перебудови вищої освіти в Україні (1985-2005 рр.): монограф. Ніжин: Лисенко М. М., 2014. 360 с.
15. Сметанський М. І. Студентське самоврядування // Радянська школа. Київ, 1990. №6. С. 90-93.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9350.

17. Ящук І. П. Виховний процес у вищих педагогічних навчальних закладах України: знахідки і проблеми (20-ті – 80-ті рр. ХХ ст.): монограф. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 416 с.

Володимир Дубінський
кандидат історичних наук, доцент
Тетяна Білецька
кандидат соціологічних наук, доцент

СПІВПРАЦЯ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ОБ'ЄДНАННЯ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ПОСТУП І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті презентовано основні напрямки співпраці історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка із Кам'янець-Подільським осередком об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка та його очільником С. Полятинчуком. Окреслено низку спільних культурних, науково-просвітницьких заходів та проектів.

Ключові слова: *вища освіта, громадська організація, публічні заходи, соціалізація, співпраця.*

Сучасна соціокультурна ситуація вимагає формування й розвитку у молоді якостей ініціативного, самостійного суб'єкта, здатного усвідомлювати і відстоювати власні права та обов'язки, творчо й активно будувати свої відносини в різних сферах життєдіяльності, якісно та професійно виконувати завдання професійної діяльності.

Провідною функцією вітчизняної освіти визнано становлення людини як суб'єкта перетворення соціуму, формування нових стандартів суспільного життя на основі цінностей саморозвитку, самоосвіти, самоврядування. Водночас, сьогодні виникає необхідність виховання індивіда в процесі конструктивної співпраці з представниками різних соціальних інститутів та становлення його як фахівця. Сучасна система вищої освіти передбачає розвиток і становлення особистості людини як професіонала впродовж усього життя і тому повинна надати окремій особистості свободу у виборі освітніх траєкторій відповідно до її здібностей, запитів і можливостей.

Налагодження співпраці та ефективної взаємодії освітніх установ з іншими інститутами громадянського суспільства на сучасному етапі набуває своєї актуальності в різних напрямках, особливо у сфері соціального становлення та розвитку молоді. Її осмислення має важливе наукове значення. Об'єктом чисельних досліджень – як вітчизняних, так і зарубіжних, стають найбільш ефективні форми співпраці інституцій громадянського суспільства, діалектика їх відносин. Що стосується конкретних форм, принципів, методів такої взаємодії, а також моделей розширення співпраці, то означене питання заслуговує на більш детальний розгляд. Так, залишається малорозкритою проблема співробітництва

різних культурних закладів, громадських організацій із закладами освіти, критеріїв його ефективності. Саме недостатня наукова розробка даного питання зумовила вибір напряму дослідження, об'єктом якого стали механізми співпраці історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з різними інститутами громадянського суспільства у сфері державної молодіжної політики. Метою, в свою чергу, визначення шляхів удосконалення механізмів такої співпраці.

Історичний факультет К-ПНУ імені Івана Огієнка активно співпрацює із різними науково-дослідними, культурно-просвітницькими, мистецькими громадськими організаціями, серед яких Кам'янець-Подільський осередок об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, який очолює відомий у місті громадський діяч С. Полятинчук та його заступник А. Паладійчук.

У 2011 р. спільно з історичним факультетом була проведена всеукраїнська науково-практична конференція «Подільська Просвіта: історія та сьогодення» до 105-річчя від її заснування, де учасниками стали дослідники з Києва, Вінниці, Хмельницького, Кам'янця-Подільського та Дунаївців. За її результатами було надруковано збірник наукових статей та повідомлень [1].

У травні 2016 р. факультет став ініціатором проведення круглого столу, присвяченого 110-річчю створення Подільської «Просвіти» і 155-річчю від дня народження Костя Солухи, у якому брали участь д.і.н., професори Л. Баженов, О. Завальнюк, В. Лозовий, к.і.н. доценти В. Дубінський, О. Комарніцький, аспірант В. Пагор [2]. На захід запросили громадськість міста та студентську молодь. За результатами роботи круглого столу були опубліковані підсумкові матеріали «Кость Солуха – людина, освітній діяч (до 150-річчя від народження та 110-річчя заснування Подільської «Просвіти»» [2], які були подаровані в бібліотеки міста.

Під час круглого столу голова Хмельницького обласного об'єднання Товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Віталій Міхалевський вручив грамоти обласної ради деканові історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка Володимирові Дубінському, колективу бібліотеки імені Солухи (директор Людмила Геплюк) та авторові цих рядків. Грамотами Всеукраїнського товариства «Просвіта» нагороджено очільника кам'янецьких просвітян В'ячеслава Полятинчука та першого голову міської «Просвіти» (спочатку відомої під іменем Товариства української мови) Едуарда Крилова.

У червні 2016 р. факультет долучився до проведення регіональної науково-практичної конференції «Бібліотечна справа на Поділлі: минуле і сучасність», присвяченій 150-річчю з дня заснування Кам'янець-Подільської центральної бібліотеки, у якій взяли участь д. і. н., професори Л. Баженов, О. Завальнюк, к.і.н., доценти В. Дубінський, О. Комарніцький, к.і.н., старший викладач Л. Климчук., аспіранти В. Пагор, В. Покалюк [3, с. 547]. За матеріалами роботи конференції і за підтримки історичного факультету було видано збірку матеріалів [2].

Історичний факультет систематично поповнює бібліотечні фонди центральної міської бібліотеки імені Кості Солухи, а також її філій в різних куточках міста збірками наукових праць, матеріалів конференцій, круглих

столів, монографій, підручників, посібників, виданих представниками професорсько-викладацького складу факультету. Так, фактично за сприяння та підтримки науково-педагогічних працівників факультету створено відділ краєзнавства і до нього було передано близько 500 примірників наукової, науково-популярної, навчальної та методичної літератури з питань краєзнавства й регіональної історії.

У листопаді 2016 р. за ініціативи Кам'янець-Подільського міського осередку об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка відбулася зустріч із директором Інституту національної пам'яті істориком Володимиром В'ятровичем і директором галузевого Державного Архіву СБУ Андрієм Когутом. У ній взяли участь викладачі та студенти історичного факультету, вчителі історії міста, представники громадськості. Під час спілкування розглядалися питання польсько-українських взаємин періоду Другої світової війни та була презентована книга історика «Волинь – 43» невідома польсько-українська війна». Подібні заходи видаються нам надзвичайно корисними, адже сприяють формуванню у студентів істориків чіткої громадянської позиції, формують їх патріотичні почуття, розширюють їх історичний світогляд.

Важливим напрямком співпраці є спільне проведення на факультеті творчих зустрічей з відомими українськими письменниками сьогодення А. Курковим, І. Роздобудько, О. Забужко, братами Капрановими.

Під час роботи круглого столу було виголошено чимало змістовних доповідей, пролунали слушні думки про те, що надання імені Солухи бібліотеці – це тільки перший крок до гідного пошанування видатного просвітянина.

26 жовтня 2018 р. на історичному факультеті К-ПНУ імені Івана Огієнка відбулася презентація альбому «Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення» та зустріч з одним із авторів видання – заступником головного редактора видавництва «Родовід» – Богданом Завітієм. Текст написав один із засновників і голова Українського геральдичного товариства Андрій Гречило [3]. У альбомі презентовано понад 700 ілюстрацій із більш ніж 50 музеїв, архівів і бібліотек країни та світу. Книга стала володарем гран-прі Best Book Award видавців у Львові.

Зустріч відбулася за ініціативи голови Кам'янець-Подільського об'єднаного товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка Славка Полятинчука та деканату історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка.

Богдан Завітій розповів історію народження Тризуба та підкреслив державну, політичну та культурну значимість даного символу, який дуже швидко прижився як національно-державний герб України.

Насамкінець зауважимо, що участь студентської молоді в діяльності наукових, культурних, громадських організацій розширює її професійне самовизначення, дозволяє набути практичного професійного досвіду, розвитку як особистісних, так і професійних навичок, сприяє усвідомленню майбутньої професійної діяльності, ефективних шляхів соціальної взаємодії. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка зокрема, і надалі формуватиме стратегію свого розвитку у відповідності із означеними принципами, серед яких – активна співпраця із Кам'янець-

Подільським міським осередком об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка.

Примітки:

1. Подільська «Просвіта»: історія та сучасність: Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка. 2011. 172 с.

2. Кость Солуха – людина, освітній і громадський діяч (до 150-річчя від дня народження та 110-річчя від заснування Подільської «Просвіти»). Збірник матеріалів круглого столу. Кам'янець-Подільський: КПНУ імені Івана Огієнка, 2016. 64 с.

3. Будзей О. Наш герб // Подолянини. 02.11.2018. С. 9.

4. Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції м. Кам'янець-Подільський, 21 червня 2016 р. / [редкол.: В. А. Дубінський (голова), О. М. Завальнюк, Л. В. Баженов та інш.], Кам'янець-Подільський, 2016, 94 с.

Тетяна Дутченко

*провідний бібліотекар відділу краєзнавства
міської центральної бібліотеки імені Костя Солухи*

ПРОСВІТНИЦТВО: ГРАНІ СПІВПРАЦІ

**Співпраця Кам'янець-Подільської центральної міської бібліотеки імені
Костя Солухи та міського осередку ГО «Просвіта»**

В історії національної української культури найпочесніше місце займає громадська організація «Просвіта». Її головною метою є утвердження української національної ідеї, державної української мови, відродження історичної пам'яті, формування національної свідомості, піднесення духовності українців, сприяння вихованню патріотичних почуттів.

Саме такі завдання стоять і перед бібліотеками України. Вони завжди були і залишаються центрами збереження і розвитку національно-культурних надбань, патріотичного виховання особистості.

Кам'янець-Подільська центральна міська бібліотека імені Костя Солухи бачить своє найперше завдання у тісній співпраці із органами влади, громадськими організаціями, навчальними закладами сприяти вихованню патріотичної молоді, формуванню духовного світу підростаючого покоління, їх світоглядних переконань, громадських якостей.

Співпраця нашої бібліотеки із міським осередком ГО товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка розпочалася зі здобуттям України незалежності. Важливою подією цієї дружби стало надання міській центральній бібліотеці імені Костя Солухи – видатного діяча, який на початку ХХ ст. незмінно очолював у місті Подільську «Просвіту» й чимало зробив для започаткування у нашому краї україномовних бібліотек.

З нагоди 110-річчя заснування Подільської «Просвіти», 155-річчя від дня народження Костя Солухи та 150-річчя центральної міської бібліотеки у відділі краєзнавства відбулась регіональна науково-практична конференція «Бібліотечна справа на Поділлі: минуле і сучасне». Його учасники

виголошували чимало змістовних доповідей, слухних думок щодо діяльності «Просвіти» та його першого очільника Костя Солухи.

Завдяки активній діяльності нинішнього керівника кам'янецьких просвітян В'ячеслава Полятинчука в бібліотеці презентовано серію видань письменника Едуарда Сікори «Під знаком тризуба».

У співпраці організовано для широкого загалу цікаві зустрічі зі сучасними українськими письменниками: Максом Кідруком, Андрієм Курковим, Юрієм Андруховичем, Андрієм Кокотюхою, братами Капрановими.

Щорічно спільно проводяться наукові кругли столи, історично-краєзнавчі конференції, літературно-мистецькі зустрічі. Так, цікавими були ювілейні вечори та презентації книг членів НСПУ Віталія Нечитайла, Мар'яна Красуцького та Віталія Міхалевського. Непересічною подією для громади міста була презентація національно-патріотичного видання «НАШ ГЕРБ. Українські символи від княжих часів до сьогодні». (Упорядники А. Гречило та Б. Завітій).

А чого варті щорічні спільні вшанування літературних дат з нагоди дня народження Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та найболучіші спогади – вшанування Героїв Небесної Сотні (наших земляків – Анатолія Корнеєва, Сергія Боднарчука, Віталія Васильцова, Миколи Дзявкульського, Артема Мазура, Дмитра Пагора, Олександра Подригуна, Миколи Семисюка, Людмили Шеремет).

Творче співробітництво бібліотеки і міського осередку «Просвіти» полягає у конкретних справах, і головне в них – виховання у громадян почуття патріотизму, формування національного духу та любові до своєї Батьківщини.

Примітки:

1. «Подільська «Просвіта»: нарис історії і сучасності. упоряд. Н.Шмурікова, В.Міхалевський. Хмельницький, 2012. 32 с.
2. Жмудовська О. Кам'янець-Подільський повертає столітн. Присягу // Слово Просвіти. 2018. 20-26 груд. С. 7.
3. Скоб'як В. «Просвіта» тримається на особистостях // Край Кам'янецький. 2016. 27 трав. С.4.
4. Будзей О. риединні «Просвіта», Солуха й бібліотека // Подолянин. 2016. 27 трав. С.6.
5. Клімова О. Слово про Подільську «Просвіту»// Слово Просвіти. 2016. 26 трав. С.15.
6. Гаврилюк В. Міська бібліотека імені Костя Солухи // Подолянин. 2016. 1 квіт. С.3.
7. Будзей О. Чи породичаються нарешті бібліотека й «Просвіта» // Подолянин. 2016. 7 січ. С.3.

ЗМІСТ

В'ячеслав Полятинчук. Відзначення події 100-річчя Української революції в Кам'янці-Подільському	3
Віктор Адамський. Просвітницький рух на Поділлі в добу Української Центральної Ради: Кам'янець-Подільська історіографічна школа	7
Нестеренко Валерій. Подільська «Просвіта» напередодні та на початку Першої Світової війни	17
Анна Семенова. Участь О. Пащенко в українізаційних процесах початкової школи на Поділлі навесні 1917 року	24
Олександр Комарницький. Культурно-просвітницька діяльність студентства педагогічних закладів вищої освіти УСРР у селах у 20-ті рр. XX ст.	27
Віталій Міхалевський. Відновлене Хмельницьке обласне Об'єднання товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка в іменах	32
Яна Кукуленко. Педагогічні інститути радянської України і рух за надання українській мові статусу державної наприкінці 80-х рр. XX ст.	35
Володимир Дубінський, Тетяна Білецька. Співпраця історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Об'єднання товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка: поступ і перспективи	41
Тетяна Дутченко. Просвітництво: грані співпраці	44

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільське об'єднання товариства «Просвіта»
імені Тараса Шевченка
Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців
України

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

«Товариство «Просвіта»: історія та сучасність»
(до 150-річчя утворення «Просвіти»)

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
історичний факультет, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32301

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історичний факультет, вул. Татарська, 14,
м. Кам'янець-Подільський, 32301